

UNIVERZITA JANA AMOSE KOMENSKÉHO PRAHA

BAKALÁŘSKÉ KOMBINOVANÉ STUDIUM

2010 - 2013

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Hana Dolozimová

**Školství, vzdělávání a velké osobnosti starověkého
Říma**

Praha 2013

Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Tereza Vacínová

JAN AMOS KOMENSKY UNIVERSITY PRAGUE

BACHELOR COMBINED STUDIES

2010 - 2013

BACHELOR THESIS

Hana Dolozimová

**The school system, education and important characters
of ancient Rome**

Prague 2013

The Bachelor Thesis Work Supervisor:
PhDr. Tereza Vacínová

Prohlášení

Prohlašuji, že předložená bakalářská práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracoval samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem při zpracování čerpal, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použitých zdrojů.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Praze dne

Jméno autora

Poděkování

Chtěla bych poděkovat PhDr. Tereze Vacínové za odborné vedení a pomoc.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá problematikou vzdělávání a školství starověkého Říma a pedagogickým odkazem velkých osobností této éry. Popisuje stručně historii starověkého Říma. Představuje výchovu starořímskou, koncepcí vzdělávání a školství v období republiky a době císařské. V republikánském období a epoše císařství vyzdvihuje nejvýznačnější autory jednotlivých dob a jejich pedagogický odkaz. Práce zohledňuje význam a vliv římské kultury pro pozdější rozvoj evropské vzdělanosti.

Klíčové pojmy

Didaktika, gramatické školy, klíčové osobnosti, mos maiorum, právo, rétorské školy, řečnictví, školský systém, umění declamatio, utilitarismus, výchova, vzdělávání.

Annotation

The bachelor thesis deals education and school system of ancient Rome and pedagogical legacy of important characters of this period. It briefly describes history of ancient Rome. The bachelor thesis introduces ancient upbringing, the concept of education and school system in Republican and Imperial period. It underlines pedagogical legacy of most important authors of the Republicans and Imperial time. Thesis considers significance and the ancient Rome influence regarding following European education progress.

Key words

Art of declamation, didactics, education, educational school system, grammatical schools, important characters, law, mos maiorum, oratory, rhetoric schools, upbringing, utilitarianism.

OBSAH

ÚVOD	8
1 HISTORIE STAROVĚKÉHO ŘÍMA	9
1.1 Počátky Říma	9
1.2 Období republiky	12
1.3 Římské císařství	18
2 VÝCHOVA A VZDĚLÁVÁNÍ VE STAROVĚKÉM ŘÍMĚ	27
2.1 Výchova starořímská	28
2.2 Výchova a vzdělávání v době římské republiky	29
2.2.1 Velké osobnosti období republikánského	33
2.3 Vzdělávání a školství období císařského	37
2.3.1 Humanistický odkaz L. A. Senecy	40
2.3.2 Dílo „Institutio oratoria“ M. F. Quintiliana.....	41
3 VÝZNAM A VLIV ŘÍMSKÉ KULTURY NA ROZVOJ EVROPSKÉ	
VZDĚLANOSTI	48
ZÁVĚR	51
SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ	53
SEZNAM PŘÍLOH	56

ÚVOD

Tématem bakalářské práce je problematika vzdělávání a školství starověkého Říma a pedagogický odkaz velkých osobností této epochy.

Impulzem pro napsání bakalářské práce byl dlouhodobý pobyt autorky v italské Neapoli. Všudypřítomnost pozůstatků antické kultury a jejich skrytých odkazů, inspirovaly autorku k zamyšlení se nad turbulencí dnešní doby a hledat motivující myšlenky a filozofické úvahy platné i pro současnou společnost.

Cílem bakalářské práce je představení koncepcí vzdělávání a výchovy jednotlivých období starověkého Říma, jejich význam a vliv pro pozdější rozvoj evropské vzdělanosti a pochopení pedagogických souvislostí naší doby. Na základě studia odborné literatury, coby primárního zdroje, internetových zdrojů a sekundárních zdrojů, autorka nabízí ucelený pohled na problematiku římského vzdělávání a jeho paralelu se vzděláváním dneška.

V první kapitole autorka analyzuje historii starověkého Říma od dob Etrusků přes období republiky až po dobu císařskou. Jednotlivé koncepce výchovy, vzdělávání a školství specifických období starověkého Říma jsou obsahem kapitoly druhé. Autorka v kapitole popisuje výchovu a vzdělávání v době královské, v období republiky a císařství. Předkládá celistvou problematiku třístupňového systému školství období republikánského a zmiňuje velké osobnosti tohoto období. Klade důraz na postavu římského řečníka a filozofa M. T. Cicera, jehož výchovným ideálem bylo všestranné vzdělání a vedení k občanské ctnosti a mravní dokonalosti.

V období římského císařství se autorka zaměřuje na filozofa a pedagoga L. A. Senecu, který svým jasným a zřetelným způsobem vyjadřování myšlenek a filozofických otázek, patří v současnosti mezi nejčtenější a nejcitovanější autory antické kultury. Analýza díla „Institutio oratoria“, římského rétora M. F. Quintiliana, které je považované za první světovou didaktiku, kapitolu dvě uzavírá.

Třetí kapitola vzhledem popisuje význam a vliv římské kultury na rozvoj evropské vzdělanosti. Zohledňuje odkaz velkých myslitelů starověkého Říma, jeho stopu ve středověku a návrat v období renesance, humanismu a dnešní doby.

Závěr práce stručně shrne získané poznatky v porovnání se stanoveným cílem, nabídne odkaz římské doby pro současné generace a naznačí směr bádání v problematice.

1 HISTORIE STAROVĚKÉHO ŘÍMA

Podkapitoly v tomto oddíle popisují jednotlivá dějinná období starověkého Říma. Zachycují problematiku vývoje jeho interní sociálně-politické struktury v kontextu s vnějším rozmachem římské moci.

1.1 Počátky Říma

Původním obyvatelstvem Apeninského poloostrova byly pravděpodobně ligurské kmeny předindoevropského původu. Počátkem 2. tisíciletí př. n. l. začaly přicházet do Itálie indoevropské italické kmeny (Latinové, Sikulové). Proces osidlování Itálie dalšími kmeny Italiků (umbro-sabellské a osské kmeny) pokračoval asi do 1. tisíciletí př. n. l. (Volný, 2001, s. 6)

Tyto kmeny se s původním obyvatelstvem z části smísily a část jich vytlačily do méně úrodných okrajových oblastí do nevýznamných pozic. Nově přichozí dovedli zpracovávat železo, znali i hrnčířský kruh. Zdrojem jejich obživy bylo primitivní zemědělství a chov dobytka. O znalosti železa informuje především pohřebiště Villanova u Boloně, proto zdejší kultura bývá označována jako villanovská. V hrobech této kultury bylo objeveno množství kvalitních zbraní a také řecké a fénické přepychové výrobky, jež ukazují na obchodní styky villanovské kultury s kulturami Středomoří. (Burian, 1973, s. 134)

V 8. st. př. n. l. došlo na apeninském poloostrově k významným procesům, které predikovaly rychlejší kulturní rozvoj na tomto území. Tímto zásadním mezníkem v historii Itálie byla kolonizace jihu Řeky a vznik a rozvoj etruské civilizace na severu země.

Někteří badatelé se domnívají, že se etruská kultura rozvinula na bázi villanovské kultury. Jiná skupina etruskologů zaujímá odlišný názor. Na základě zkoumání etruského jazyka zamítají teorii autonomního původu Etrusků a mapují jejich počátky do oblasti Malé Asie. Dle jejich tvrzení si Etruskové uchovali jazyk, kterým se hovořilo v egejské oblasti, než celou oblast obsadily indoevropské kmeny. (Volný, 2001, s. 9)

Původně Etruskové obývali dnešní Toskánsko, ale vzhledem k jejich znalosti železné metalurgie a výrobě železných zbraní v době mezi 7. – 6. st. př. n. l. expandovali a ovládli území od řeky Pád, přes oblast Latia až k řeckým koloniím v Kampánii.

Byli organizováni ve formálním svazku dvanácti samostatných městských států, které sdílely kulturní tradice a náboženství, ale sledovaly každý své vlastní ekonomické a politické cíle. Díky příhodným přírodním podmínkám a úpravě obdělávané půdy meliorací se stali úspěšnými zemědělci. Zabývali se také těžbou a zpracováním rud. Vyráběli hodnotné umělecké předměty a keramiku. O kvalitě jejich výtvarného umění svědčí fresky v interiérech hrobek. Výrazně vysoké úrovně dosáhlo i etruské stavitelství. Jako zkušení a zdatní mořeplavci se spolu s Řeky a Kartaginci podíleli na obchodu v celém západním Středomoří. (Volný, 2001, s. 9)

Druhým klíčovým momentem ve vztahu k hospodářsko-kulturním podnětům na území Itálie bylo zakládání řeckých kolonií v jižní části západního pobřeží Itálie a na Sicílii. Nejstarší osídlení Apeninského poloostrova Řeky v pol. 8. st. př. n. l. dokládají archeologické vykopávky osady Cumae v Neapolském zálivu. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 25) Další významné archeologické naleziště město Paestum (85 km jihovýchodně od Neapole) svědčí o monumentalitě řecké architektury (chrám bohyně Héry z 5. st. př. n. l.) a objevené artefakty o umělecké zručnosti a dovednostech řeckých osadníků.

Prostřednictvím styku s Etrusky a kmeny sídlícími v oblasti Itálie (později i s Římany) došlo k difúzi jejich znalostí, vědeckých poznatků a výrobních dovedností, do kultur těchto obyvatel.

Zpočátku slibnou kulturní a obchodní výměnu vystřídalo politické napětí, které vyústilo v několik desetiletí trvající otevřený boj s konečnou porážkou Etrusků v r. 474 př. n. l. v námořní bitvě u Cumae.

Tyto historické události předznamenaly a velkou měrou přispěly k vytvoření vhodných podmínek pro vznik města Říma, posléze ústředního bodu Imperia Romana.

V oblasti Latia se usadil italský kmen Latinů, okrajově i jiné kmeny, hovořící jazykem latinou. Od začátku 10. st. př. n. l. zde vzniklo přibližně třicet hradišť (nejvýznamnější Alba Longa). Místo zrodu Říma bylo však mnohem lépe situováno na levém břehu řeky Tiber cca 25 kilometrů od jejího ústí do Tyrhénského moře. Tedy dostatečně daleko od výpadů pirátů. Nevelký ostrov uprostřed řeky usnadňoval její přechod.

Na počátku doby královské, někdy během 8. st. př. n. l. (toto datování odpovídá legendě založení Říma Romulem a Remem roku 753 př. n. l.) zde došlo, dle některých badatelů zejména pod vlivem Etrusků, k tzv. sinoikismu - sesidlování pastýřských obcí rozestých na vrcholcích pahorků (Kapitol, Palatin, Velii). (Tamtéž, s. 47)

Později bylo toto sjednocování urychleno výstavbou odvodňovacího kanálu (Cloaca Maxima) umožňující vysušení půdy mezi pahorky. K dalším stavebním počínům Etrusků v Římě patří zbudování závodiště Circu Maximu, prvních silnic, akvaduktů a náboženských staveb. Byli také prvními, kteří překlenuli Tiber mostem a obchvátli město kamennými hradbami.

Vliv etruské éry na římskou společnost dokládají převzaté prvky z různých oblastí společenského života. Od náboženských představ, písma, gladiátorských her po zvyklost ležet při jídle. Prostřednictvím Etrusků dostal Řím první zákony a pevnou administrativní strukturu. (Burian, 1973, s. 136)

Římané od nich později převzali i báj o trojském hrdinovi Aeneovi, který po zániku Tróje připlul do Latia a stal se praotcem zakladatelů Říma, dvojčat Romula a Rema, které našla a odkojila vlčice. Bronzová socha vlčice (dílo etruských umělců) z počátku 5. st. př. n. l. je k vidění v jednom z kapitolských muzeí. Dle římského historika Tita Livie osud určil za vládce a prvního krále Říma Romula. Ten vyoráním brázdy vyznačil obvod města a po překročení této hranice Remem, Rema zabil a pojmenoval tak město po sobě – Roma.

Dle legend vládlo Římu v době královské (753 – 510 př. n. l.) po Romulovi dalších šest králů. Dějepisci tomuto datování a osobnostem králů (obzvláště prvním čtyřem) nepřikládají hlubší historickou platnost. Druhým králem v pořadí se údajně stal Sabinec Numa Pompilius, třetím Latin Tullus Hostilius, za jehož vlády bylo poraženo město Alba Longa a čtvrtým Ancus Marcius. Poté vládu nad městem přejali králové etruského původu: Tarquinius Priscus, Servius Tullius a Tarquinius Superbus. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 51)

Římští občané se dělili do dvou vrstev. Vyšší vrstva patriciů (lat.patres-otcové) byla organizována v rody. Příslušníci této vrstvy byli patrně potomky původních obyvatel Říma. Představitelé jednotlivých rodů (asi 300) tvořili senát (lat. senex-stařec) – poradní sbor krále. Ostatní početné obyvatelstvo tzv. plebs (řemeslníci, rolníci a zemědělci, kteří pracovali na pronajaté půdě) pocházelo z generací pozdějších přistěhovalců. Typickým poměrem mezi patricii a některými plebeji byl klientelismus, založený na vzájemné výpomoci. Plebej označovaný jako klient byl chráněncem mocnějšího patricie – patrona výměnou za službu a podporu např. ve volebních bojích. Otroků (válečných zajatců) pracujících v domácnostech a na polích bylo prozatím málo.

V nutném případě byl shromážděn lidový sněm, jehož účastníky byli všichni muži schopní vojenské služby – hlavní občanské povinnosti.

Dle odhadů se během vlády etruských králů z rodu Tarquiniů počet obyvatel Říma a jeho blízkého okolí pohyboval kolem osmdesáti tisíc.

Na základě rozvoje soukromého vlastnictví a potřeby kvalitního vojska, ochotně bránícího samostatnost městského státu, došlo k rozkladu rodové společnosti. Změna společenského uspořádání se připisuje reformám šestého římského krále Servia Tullia (asi pol. 6. st. př. n. l.). Přesné datování vzniku Serviovi ústavy nelze doložit, existuje možnost jejího sepsání v období republiky. Tullius rozřídil obyvatelstvo do pěti tříd, dle nichž byla odstupňována práva i povinnosti občanů. Jediným faktorem dělení byla výše jmění jednotlivců, na rodový původ již nebyl brán zřetel. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 51)

Za ukončení éry římského království je považováno vyhnání posledního krále Tarquinia Superba z Říma (údajně kvůli jeho despotismu) vrcholnými představiteli římské společnosti.

1.2 Období republiky

V období rané republiky lze pozorovat dva směry společenského vývoje Říma a jeho politickohospodářských strategií. Prvním směrem jsou římské mocenské ambice vně samotného městského státu na území Itálie a západního Středomoří charakterizované především válkami s nepřátelským okolím Říma. Druhým je utváření politicko-společenských poměrů uvnitř města ústících ve vytvoření republikánského zřízení.

Roku 509 př. n. l. uzavřeli Římané s Kartaginci spojenectví proti Řekům (stejně jako v minulosti Etruskové), aby tak předešli konfliktům vznikajícím ze sporů o politický a obchodní vliv v západním Středomoří. Přesto jim tato smlouva nebránila profitovat z kulturních a obchodních styků s Řeky na jihu Itálie. (Burian, 1973, s. 139)

Římané v době rané republiky bojovali s několika protivníky zároveň. Velkým štěstím Říma bylo, že se tito nepřátelé nikdy nespojili a nevytvořili jednotný tlak, kterému by Řím jen stěží odolal. Římskou armádu zaměstnávaly především vleklé boje s Etrusky. Dobytím etruského města Vejí (396 př. n. l.) se Římanům podařilo ovládnout sousední Kampánii, prozatím bez válečného kontaktu s řeckými koloniemi.

Od 5. st. př. n. l. se v Pádské nížině začali usídlvat Keltové. Roku 390 př. n. l. Řím obsadili a vyplnili, avšak Římanům se podařilo vykoupit se a Keltové zdecimovaný

Řím opustili. Poté Římané město znovu postavili. Stalo se největším a nejlidnatějším městem na území Itálie.

Na jihu země porušil ambiciózní Řím neutralitu s jemu konkurujícími řeckými koloniemi a rozpoutal mezi nimi válečný konflikt. S vlastními politickými motivy se na stranu ohrožených řeckých měst připojil král řeckého Épeiru Pyrrhos. Přestože zpočátku jeho armáda nad Římany vítězila, ovšem s velkými ztrátami na řecké straně (odtud Pyrrhovo vítězství), roku 275 př. n. l. u Beneventa podlehla. Poražený král Pyrrhos údajně pronesl slova předjímající blízkou budoucnost: *„Jaké krásné bitevní pole zde zanechávám Římu a Kartágu!“* (Volný, 2001, s. 32).

Posledním místem odporu Římanů na Apeninském poloostrově zůstávalo etruské město Volsinie, avšak i to římské vojsko dobylo (265 př. n. l.) a Řím tak ovládl celý Apeninský poloostrov.

Správu a stabilitu dobytých území Římané zajišťovali zakládáním římských osad, vojenských posádek a stěhování římských občanů do měst, jejichž obyvatelstvo bylo postupem času těmito nově přichozími romanizováno.

Uzavíráním nerovnoprávných spojeneckých smluv, které se případ od případu lišily, upevňovali svou svrchovanost. Jednotným znakem smluv byla ztráta práva vést zahraniční politiku a vlastní války. Většinou byla spojencům ponechána hospodářská a správní autonomie. Ve smlouvách byla také zakotvena povinnost poskytovat Římanům muže schopné vojenské služby. Nejloajálnějším spojencům bylo udělováno římské občanství. (Tamtéž, s. 34)

Samotný Řím procházel procesem utváření jeho vnitřní struktury. *„Republikánský systém měl zabezpečovat řádnou a pohotovou správu obce, zároveň však neměl připustit, aby některý z vlivných politiků zneužil své moci a osobního postavení k nastolení samovlády.“* (Burian, 1973, s. 139). Proto nejvyšší místo s nejrozsáhlejšími pravomocemi (soudní a vrchní armádní velení) zaujímali dva konzulové zároveň, jejichž moc byla rozložena rovnoměrně. Byli voleni senátem na období jednoho roku, bez nároku na peněžitou odměnu, stejně jako všichni římsští úředníci (magistráti).

Pokud městu hrozilo vážné nebezpečí, byl zvolen jedinec – samovládce (diktátor), se specifickými vojenskými schopnostmi, jehož funkční období bylo limitováno dobou šesti měsíců. Vliv senátu, aristokratické rady, během éry rané republiky silně vzrostl.

Třetí složku republikánského systému tvořil setninový sněm, který zčásti nahradil původní lidový sněm. Jeho uspořádání vycházelo se Serviovy ústavy, rozdělující

svobodné Římany do pěti majetkových tříd s odstupňovanými právy i povinnostmi. Každá třída musela dodávat římské armádě určitý počet setnin vojska (jedna setnina – centurie čítala sto vojáků). První třída nejmajetnějších sestavovala nejvyšší počet setnin pěchoty (osmdesát) a jízdy (osmnáct). Nejchudší svobodní občané (tzv. proletarii), stojící mimo třídy, vytvořili pět pomocných setnin beze zbraně. Každá třída ve sněmu disponovala s tolika hlasy, kolik setnin byla schopna utvořit. Tedy čím nižší počet setnin byla třída schopná sestavit, tím omezenější byl její vliv na rozhodování v setninovém sněmu. První třída svými hlasy tvořila nadpoloviční většinu, čímž zásadně prosazovala své zájmy. (Volný, 2001, s. 11)

Historikové se domnívají, že do první třídy nepronikli ani bohatí plebejové. Tudiž hlasovací právo plebejů nabývalo spíše formálního charakteru a skutečná politická moc setravala v rukou majetné aristokracie – patricijů. Rodové zřízení tedy nebylo zcela odstraněno.

Pro svou nemožnost ovlivňovat v plné míře politické dění v Římě, žádali plebejové politické zrovnoprávnění s patricijí a zlepšení jejich poměrů. Po neuspokojivých jednáních s patricijí přistoupili postupně k několika secesím. První secesí r. 494 př. n. l. si vynutili právo ustanovit funkci tribunů lidu, volené plebejským lidovým shromážděním, z kterého se časem vyvinul tribunní sněm. Jejich výsadou bylo právo veta u rozhodnutí většiny úředníků, kteří by poškozovali plebejské zájmy.

Další secesí roku 449 př. n. l. prosadili kodifikaci a zveřejnění zvykového práva zapsaného na dvanácti měděných deskách „...*důsledně oddělovaly právo od náboženství, omezovaly moc rodových předáků, ulehčovaly postavení dlužníkům a především vynikaly precizními formulacemi, zamezujícími rozdílným výkladům, čímž se staly vzorem pro většinu budoucích zákonů.*“ (Tamtéž, s. 29)

Po nepokojích v roce 366 př. n. l. bylo plebejům dovoleno obsazovat místa konzulů a po poslední secesi v roce 287 př. n. l. jim bylo přiznáno právo vydávat zákony závazné pro celý Řím. Plebejové svou průběžnou taktikou secesí a vyjednávání dosáhli počátkem 3. stol. př. n. l. vyrovnání rozdílů mezi nimi a třídou patricijů.

Toto politické zrovnoprávnění vedlo k zformování nové patricijsko-plebejské vrstvy – nobility (lat. nobilis – urozený). Nobilitou se nazývaly nejbohatší rodiny, jejichž příslušníci byli opakovaně po generace jmenováni na místa konzulů. Nobilita si střežila své postavení různými mechanismy a výsadami. Pro muže nepocházející z vrstvy nobility bylo pak velmi obtížné proniknout do státních úřadů.

Vzhledem k disciplinovanému a silnému vojsku představoval koncem 4. st. př. n. l. vnitřně stabilizovaný Řím jedno z nejmocnějších měst Apeninského poloostrova. Touto dobou mohl Řím pomýšlet na rozšiřování svého vlivu do západního Středomoří. Jeho expanzivní snahy brzdilo především spojenecké Kartágo, které rovněž usilovalo o získání výhodných pozic v západním Středomoří. (Grant, 1999, s. 99)

Pro ovládnutí západního Středomoří měl velký význam strategicky položený, obilím bohatý ostrov Sicílie. Římané, na jejichž stranu se připojili řecké sicilské osady, porušili spojenecké úmluvy s Kartágem vyhlášením války. Po vítězství Římanů nad Kartaginci (Puny) v první punské válce (264 – 241 př. n. l.) učinili ze Sicílie svou provincií. R. 237 př. n. l. Římané odňali Kartagincům Sardinii s Korsikou a připojili je jako další provincie k Římu.

Druhá punská válka začala r. 218 př. n. l. vyražením velké Hannibalovy armády z jihu Španělska. Odkud pokračovala překročením Pyrenejí, jižní Francie a Alp severní Itálie. Vleklé boje ochromily a téměř zdecimovaly římské vojsko. Nelehkou situaci Římané vyřešili reformou setninového zřízení. Rozšířili vojenskou povinnost na střední třídy římských občanů, čímž dosáhli zvýšení počtu branců v armádě. R. 202 př. n. l. válku ukončil římský vojevůdce Scipio Africanus porážkou Hannibalovy armády u města Zamy, ležícího nedaleko Kartága. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 136)

Třetí punskou válku (149 – 146 př. n. l.) Římané úspěšně završili totálním zničením města Kartága. Tím definitivně prosadili své velmocenské postavení v západním Středomoří.

Během období trvání punských válek ctižádostiví Římané orientovali svou pozornost také na oblast východu, makedonskou říši Antigonovců a Řecko. Postupně se jim podařilo zvítězit ve třech makedonských válkách. Vítězstvím ve druhé makedonské válce zbavili Římané Řecko makedonské nadvlády. Řekové ale svobody příliš dlouho neužili, r. 146 př. n. l. Římané rozbili Achájský spolek a zničili jedno z nejvýznamnějších středisek řecké a středomořské kultury – Korint. Ostatní řecká města byla sloučena s provincií Makedonií a celé území anektováno. Výjimkou v dobovačné strategii byla Egyptská říše Ptolemaiovců, s níž Římané udržovali přátelské diplomatické styky. Po obrovském válečném úsilí se Řím stal nejsilnější mocností celého Středomoří. (Grant, 1999, s. 142)

Avšak přeměna římského městského státu v Římskou říši s sebou přinesla řadu hospodářsko-politických, sociálních změn a problémů. Tradiční republikánské mechanismy, v souvislosti s těmito problémy, již na správu a řízení rozsáhlého

územního celku nevyhovovaly. Přestože podle ústavy zůstával nositelem moci svobodný římský lid, vnitrostátní i zahraniční politiku řídila především oligarchie (senát a nobilita), jejíž moc značně posílily první dva konflikty s Kartágem. Nové provincie přešly pod přímou správu senátu, který jmenoval jejich správci příslušníky jezdeckého stavu (potomky mužů sloužících v jezdeckých setninách). Římský stát je pověřil úlohou výběrčích daní, resp. jim tuto službu pronajímal. Jezdci využívali této příležitosti k vlastnímu obohacování. Jimi vybrané daně vysoce převyšovaly částky, které museli odvádět jako nájemné. (Burian, 1973, s. 167)

Válečné konflikty vyvolaly zásadní změnu agrárního italského venkova. Mnoho vojáků z řad drobných rolníků padlo, a pokud ne, stále probíhaly nové odvody, které bezpečně zlikvidovaly jejich malé hospodářské usedlosti. Svobodní muži, kteří se z války vrátili a půda jim byla zkonfiskována (pro neplacení daní) či nenašli práci, se s rodinami hromadně stěhovali do měst, kde se stali součástí vrstvy proletářií využívající k obživě systému klientel. V mnohých případech byli prodáváni do otroctví.

Této půdy se zmocnili věřitelé rolníků – velkostatkáři (latifundisté), kteří za válek nashromáždili velké jmění, s kterým mohli své statky (latifundie) spravovat.

Vedle prohlubujících se sociálních rozporů, mezi skupinou majetných privilegovaných občanů (nobility, jezdců a latifundistů) a značně nespokojenou vrstvou zchudlých proletářií vyvolávajících nepokoje, čelilo římské impérium ještě dalším problémům.

Důsledkem ožebračování provinciálního obyvatelstva Římany byl jeho ostrý odpor vrcholící četnými vzpourami. Další výrazný problém představoval rychlý růst počtu otroků v impériu, zejména v oblastech Apeninského poloostrova a Sicílie. Největší počet otroků tvořili váleční zajatci. Druhý významný zdroj otroků zajišťovali piráti, kteří násilně odváželi obyvatelstvo pobřežních oblastí. Dále přibývalo potomků samotných otroků a rolníků prodaných do otroctví pro jejich insolventnost. (Tamtéž, s. 167)

Otroci byli majetkem, pouhými věcmi svých majitelů, kteří s nimi, v souladu s tehdejšími chápáním otroctví, zacházeli krutě a nelidsky. Například M. T. Varro rozděloval rolnické nástroje na mluvící, bučící a němé, tedy otroky, dobytek a nářadí. M. T. Cicero zase komentoval otroctví jako předpoklad svobody občanů, „...protože určité práce jsou svobodných občanů nedůstojné.“ (Volný, 2001, s. 51) Konsekvencí byly vzpoury a četná povstání otroků (nejvýraznější rys krize republikánského zřízení), která početně oslabená římská armáda (díky mohutné proletarizaci římských občanů) potlačovala s velkými obtížemi.

Obavy z narůstajících sociálních nepokojů a potřeba udržet pořádek v říši, přiměla některé příslušníky nobility k úvahám o reformách. Agrární reformy bratří Grakchů měly zredukovat počet otroků a posílit drobné zemědělce v Itálii – podstatu římského vojska. Opozice, představovaná senátem, však většinu jejich reformních snah zmařila a krize říše se dále stupňovala. (Volný, 2001, s. 49 – 50)

K vyhocení situace přispělo ohrožení v podobě protiřímsky smýšlejícího numidského krále Iugurtha (dnešní severní Alžírsko). Jediným řešením bylo zbudování silné armády, jejíž vojevůdce by se rovněž stal vykonavatelem veškeré politické moci ve státě. Do čela armády byl postaven Gaius Marius, který provedl její reformu týkající se náboru všech dobrovolníků z řad římských občanů, bez ohledu na třídní příslušnost, za stálý plat a výsluhu v podobě přidělu půdy, čímž dočasně zmírnil sociální napětí v říši. Po Mariově reformě dosáhla římská armáda úspěchu ve válce s králem Iugurthou a později i v bojích s Teutony a Kimbry (kmeny Germánů) a stala se tak významným činitelem v zahraniční, ale i vnitřní politice. Politická moc přecházela do rukou těch, kteří disponovali armádou. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 189 – 190)

Tímto způsobem ovládl Řím L. C. Sulla, který si nechal udělit lidovým shromážděním r. 82 př. n. l. titul dictatora, jehož úřad nebyl časově omezen a vyznačoval se absolutní pravomocí. (Grant, 1999, s. 181) O tři roky později se titulu vzdal a zemřel. Na síle armády vybudovali svoji politickou kariéru také politikové a vojevůdci, první triumvirové, G. Pompeius, M. L. Crassus a G. I. Caesar.

Crassus zemřel a Pompeius, nakloněný konzervativním stanoviskům senátu, vyzval společně s tímto orgánem Caesara k rozpuštění svých legií. Caesar odmítl a rozpoutala se občanská válka. Pompeiova armáda byla poražena a Caesar byl jmenován konzulem. (Burian, 1973, s. 177)

Caesar založil svoji diktaturu na kumulaci významných funkcí a mimořádných pravomocí ve své osobě, řízení státních záležitostí považoval za výlučně svoji osobní záležitost. Někteří senátoři odmítli akceptovat svoje snížené pravomoci a Caesarovo zavržení principů republiky, a proto bylo spiklenci (asi 60 senátorů) rozhodnuto o vraždě Caesara (44 př. n. l.).

Od smrti Caesara senát usiloval o obnovu své moci. Jednal zejména proti spolukonzulovi Caesara M. Antoniovi, v němž hlavně M. T. Cicero spatřoval pokračovatele Caesara. Senát nabídl hlavnímu dědici a prasnynovci Caesara, G. Octavianovi, impérium podřízené dvěma konzulům a členství v senátu. Po smrti obou konzulů v bojích uzavřel legitimně G. Octavius s M. Antoniem a M. A. Lepidem

triumvirát pro obnovu republiky (43 př. n. l.). *„Triumvirům – diktátorům ve všem kromě jména – byla dána pravomoc vydávat zákony bez ohledu na lid či senát, vynášet rozsudky bez možnosti odvolání a jmenovat všechny magistráty. V praxi se však nadále formálně přistupovalo ke konsultacím se senátem a lidem a byly konány volby.“* (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 294).

Triumvirové, z potřeby peněz na udržování a odměňování obrovského vojska Impéria, vyhlásili rozsáhlé proskripce. Proskripce také poskytly příležitost zbavit se politických protivníků, Cicera nevyjímaje.

R. 42 př. n. l. triumvirové definitivně porazili u Filipp republikánské vojsko. Soudržnost triumvirátu však netrvala dlouho.

Mezi Octavianem, řídícím západní část říše, a Antoniem, ovládajícím východní část, se vztahy časem zhoršily natolik, že Impérium směřovalo k další občanské válce. Octavianus využil vyhrocené situace a zbavil Lepida funkce triumvira. Občanská válka se skončila definitivním vítězstvím Octaviana nad Antoniem a Kleopatrou v bitvě u Aktia r. 31 př. n. l. (na západě Řecka). Antoniovi a Kleopatře se podařilo uprchnout do Egypta. Když se ho pak o rok později zmocnil Octavianus, spáchali v Alexandrii sebevraždu.

Z bohatého egyptského království učinil Octavianus římskou provincii a zrušil tak *„poslední zbylou helénistickou monarchii, jež byla dědictvím po Alexandrově říši... Uchvácením Kleopatřina pokladu se stal bohatším než celý římský stát.“* (Grant, 1999, s. 226)

Po anexi Egypta sahala moc Říma kolem celého Středozemního moře. Bitva u Actia potvrdila druhořadé postavení řecké poloviny říše. Znamenala, že říši bude v budoucnu velmi dlouho ovládat Západ, a nikoli Východ (východní provincie a klientské státy Říma, kde vládoucí třídy byly řecké). Budoucí politické vedení říše spočívalo v rukou Říma. *„Muselo uplynout ještě tři sta let, než si Řekové začali opět částečně přicházet na své, a to když se hlavní město přesunulo do Konstantinopole a řečtina nahradila jako oficiální jazyk byzantské říše latinu.“* (Tamtéž, s. 226 – 227)

1.3 Římské císařství

Po čtrnácti letech těžkých občanských válek, ve věku třiatřiceti let, se Octavianus stal svrchovaným vládcem nad římským světem. Dosažení tohoto cíle s sebou přineslo otázku, jak si tuto moc udržet nadále. Octavianus hledal řešení přesně ústavně

vymezené a dlouhodobě udržitelné. Poučil se z chyb svých předchůdců, Sully, Pompeia, Caesara a Antonia, a postupoval mnohem obezřetněji. Byl přesvědčen, že nové státní zřízení musí vycházet z klasického republikánského ústavního rámce a že musí uspokojit touhu vyšších vrstev po restauraci vůdčí úlohy senátu. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 312).

Na pečlivě inscenovaném zasedání senátu (28 př. n. l.) se vzdal všech svých pravomocí do rukou senátu a lidu, aby obratem od překvapeného senátu dostal žádost na setrvání ve funkci konzula. Octavianus souhlasil a senát mu ještě svěřil na dobu deseti let správu provincií (Hispanie a Galie) a území Kypru, Sýrie a Egypta (tzv. První dohoda). Kromě toho mu bylo senátem uděleno nové jméno Augustus. Formálně byla republika obnovena. Smyslem Octavianova jednání bylo vyvarování se chyb Caesara, který své samovládné záměry neskrýval, čímž u mnohých politiků vyvolával odpor.

Díky První dohodě, od dob prvního triumvirátu v letech 60 – 59 př. n. l., mohly republikánské instituce opět začít fungovat. Augustus se ovšem snažil zajistit si, v rámci republikánského zřízení, legitimní stabilní místo. Nechával se oslovovat jako princeps, proto je počáteční fáze římského císařství označována jako principát.

Vládl prostřednictvím svého neformálního vlivu, auctoritas, tzn., že své zájmy neprosazoval veřejně ze své moci. Augustova auctoritas byla svrchovaná, jejím nenápadným používáním posiloval svoji úřední moc. (Tamtéž, s. 315)

Po fungování první dohody se Augustus rozhodl pro širší uplatnění své formální moci ještě nenápadnějším postupem. Podnikl postupně změny (tzv. Druhá dohoda), které mu umožnily téměř neomezenou vládu při ponechání určitého přístupu nobility k moci. Příslušníkům vyšších vrstev promyšleně prokazoval úctu a svěřoval jim administrativní a vojenské velení říše. Prokázal tím své neobyčejné diplomatické a politické nadání. Stal se fakticky prvním římským císařem.

Za jeho vlády se podařilo římskou říši na severu rozšířit k Dunaji, podrobit si dosud nezabrané oblasti v Malé Asii a anektovat zbylá teritoria na Pyrenejském poloostrově.

Z uměleckého a urbanistického hlediska je Augustova epocha jedním z vrcholných momentů římské kultury. Augustus se podílel na zlepšení městské infrastruktury a služeb, na rekonstrukci starých chrámů a budov. Nově postavené objekty oslavovaly jeho vládu a zvyšovaly jeho oblibu.

Za největší Augustovo dobrodíní bylo považováno nastolení míru a ukončení občanských odvodů. „*Optimus status („nejlepší stav“), který tak usilovně vypracoval*

s cílem obrodit římský svět, se ukázal jako jedinečně úspěšné řešení situace, i když v konečném součtu kladl nad svobodu především mír a bezpečí.“ (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 341)

Augustus již za svého života řešil nerepublikánskou otázku, kterému nástupci, pokrevnímu příbuznému, by mohl přenechat svoje postavení. Protože neměl vlastního syna, adoptoval syna své třetí manželky z jejího předchozího manželství, Tiberia Claudia Nerona, a nechal mu svěřit imperium a tribunskou moc na deset let (13 př. n. l.). Když pak o rok později Augustus zemřel, bylo Tiberiovo imperium postaveno na roveň Augustovu a předání moci proběhlo hladce, beze sporů. Tak byla založena dynastie iuliovsko-claudiovská a nástupnictví prvních císařů se řídilo dynastickým principem. (Tamtéž, s. 323)

Po slibném počátku ve veřejném životě v Římě prožil Tiberius řadu let v rámci vojenské služby mimo Řím a nevybudoval si proto bližší vztah k římské elitě, který udržoval Augustus. Většinu své energie věnoval Tiberius vojenským a správním záležitostem. Výborně spravoval státní finance a byl velkorysým panovníkem. Přesto nebyl v Římě oblíben.

Tiberiovy vztahy se senátory se zhoršovaly ještě tím, jak v průběhu jeho vlády přibývalo případů vlastizrady. Tiberiova podezřívavost ho vedla k tomu, že se spoléhal na praetoriánskou gardu, pro kterou nechal na okraji Říma vybudovat kasárna. Od té doby měl každý další císař svou osobní stráž. V následujících dvou staletích měly tyto jednotky často vliv na výběr císařů. Ke konci života se odstěhoval na ostrov Capri v Neapolském zálivu, kde r. 37. n. l. zemřel. (Tamtéž, s. 349)

Vlády se po smrti Tiberia ujal jeho prasynovec Gaius Caligula. Postaral se o nápravu vážnosti senátu tím, že senátorům udělil plnou rozhodovací pravomoc a ukončil Tiberiovu mlčenlivost svým vystupováním v Římě. Zajímal se o italské silnice a další praktické stavby a v Římě započal se stavbou akvaduktů a také vatikánského cirku, který později dokončil Nero. Míra jeho aktivit vyznívala ve srovnání s Tiberiem velmi pozitivně.

Po zánětu mozkových blan, třebaže se uzdravil, se stupňovalo jeho nevypočitatelné chování. Jeho nestoudné chování se týkalo oblastí politiky, náboženství a morálky. Přispěl také k nepokojům, které po letech vyústili v první židovskou válku r. 66 n. l.

Caligulova chorobná touha po vyniknutí, nepředvídatelnost a náboženská arogance proti němu sjednotila množství lidí. Poškodil dokonce masy římského lidu, když uzavřel

veřejné sýpky a nechal lid o hladu. Členové praetoriánské gardy, které neustále ponižoval, se ho rozhodli zavraždit, zejména kvůli jeho velitelské neschopnosti a nevyzpytatelnému chování. Jeho smrt oplakával málokdo (41 n. l.).

Po smrti Caliguly byl zvolen císařem jeho strýc Claudius. Jedním z jeho učitelů byl i Livius. Claudius bral svůj císařský úřad velmi vážně. Často se se senátem radil a aktivně se zapojoval do armádních a správních záležitostí. S těmito jeho aktivitami nebyl senát spokojen, vnímal je jako vměšování se do svých výsad. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 356)

Vojensky byl Claudius mnohem aktivnější než jeho předchůdci Tiberius a Caligula. Sdílel spíše Augustův zájem na rozšiřování hranic impéria. Dočasně překonal nepokoje v Judeji udělením vlády židovskému králi Agrippovi I. V roce 43 n. l. vedl invazi do Británie. V téže roce obsadil Mauretánii, r. 46 Thrákii a vytvořil z nich provincie. O rok později vyslal průzkumnou expedici do Germánie.

Jeho široká obliba nikdy nepřekonala odpor, který k němu pociťovali senátoři a elita. Snad byl tento odpor také posilován Claudiovou neschopností rozhodovat o vlastní domácnosti a jeho velké důvěřivosti ke svým ženám. Jeho vlastní neteři Agrippině se podařilo stát se, prostřednictvím intrik, jeho druhou ženou a zajistit tak pro svého syna Nerona nástupnictví.

Při svém nástupu na trůn r. 54 sliboval Nero dobré vztahy se senátem, jezdcí i vojskem. Nero zpočátku dbal rad svých učitelů – Lucia Aennea Senecy, filozofa, spisovatele a senátora, a Sexta Afrania Burra, učeného jezdce, jenž byl jedním z praetoriánských praefektů. V r. 62 n. l. si Neronovi obrovské výlohy společně s armádními zásahy v Británii a Arménii vyžádali jeho zásah v podobě znehodnocení měny a obnovení zákona o velezradě (konfiskace majetku zrádců). Přinutil Senecu nejprve k odchodu na odpočinek a o tři roky později i k sebevraždě (65 n. l.). R. 63 zemřel i Burrus, jenž byl údajně na Neronův příkaz otráven. Ke konci své vlády se Nero otevřeně chvástal, že zlikviduje celý senát. V r. 68 se ho senát konečně zřekl a vyhlásil ho veřejným nepřítelem. Nero poté spáchal sebevraždu. (Burian, 1973, s. 196)

Za Neronovi vlády došlo k dílčí expanzi, když byla anektována dvě někdejší klientská království. Část hornaté oblasti jihovýchodní Galie a oblast Pontu. Avšak tyto zisky byly dekompenzovány obtížemi spojenými se situací v Arménii a Británii. Británie nebyla, přes Claudiovo podmanění, zajištěna a kruté chování římských obyvatel v těchto končinách, zejména vojáků a představitelů elity, vedlo k povstání. Hnací síla vzpoury pocházela především od druidů, agilních kněží, a dalších místních vůdců. Toto

povstání trvalo až do roku 67 n. l. Vnitřní problémy Judeje a špatný římský postup v této oblasti vyvrcholil r. 66 n. l. židovským povstáním.

Ještě bezvýchodnější problém nakonec znamenali křesťané, kteří na sebe upozorňovali od dob Tiberiovy vlády. Stejně jako Židé byli i křesťané přísně monoteističtí a zařadili mezi své posvátné texty také Starý Zákon. První stoupenci křesťanů pocházeli z židovské oblasti (zeměpisně i kulturně). (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 377)

Křesťanská víra v jednoho Boha byla však v nápadném protikladu s polyteismem, který převládal po celé říši. Nejspíše z tohoto důvodu se Nero zaměřil právě na křesťany, když musel najít viníky po velkém požáru Říma r. 64 n. l.

K uklidnění poměrů v Judeji byl vyslán Neronem velitel, konzul Titus Flavius Vespasianus, který svá počáteční vítězství proti Židům použil jako odrazový můstek k císařskému trůnu. R. 69 n. l. byl Vespasianus římskými jednotkami v Judeji prohlášen císařem. Za nového císaře se postavily i syrské legie a prefekt Egypta. Přihlásily se k němu i legie v Panonii a vytáhly do Itálie. Senát i lid byl tak přinucen prohlásit Vespasiana císařem.

Nejprve se musel Vespasianus věnovat obnovení klidu a pořádku v zemi. Čelil hned dvěma problémům najednou. V Judeji se stále nedařilo zpacifikovat povstání Židů a v Germánii došlo k velké vzpouře jednoho z tamních kmenů, ke kterým se později přidaly i kmeny galské.

Germánsko-galské povstání, které se podařilo potlačit (70 n. l.), ukázalo nevhodnou praxi obsazování vojenských jednotek v pohraničí. Flaviovští císaři, Vespasianus a jeho synové, Titus a Domitianus, zavedli nový způsob obsazování římských hranic legionáři a pomocnými sbory, čímž přispěly k větší bezpečnosti říše.

Protože Vespasianus byl zaměstnán vládou v Římě, předal velení římských jednotek v Judeji svému staršímu synovi Titovi. Tomu se podařilo dobýt Jeruzalém a zlomit tak odpor židovských vzbouřenců (70 n. l.). Nejstarší část města spolu s nejsvětější svatyní – Jahvovým chrámem – byla srovnána se zemí, tisíce zajatců bylo prodáno do otroctví a Židům bylo zakázáno obracet na víru a získávat nové stoupence. *„Potlačení tohoto židovského povstání prohloubilo diasporu a přineslo odlišení křesťanů od Židů.“* (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, str. 386)

Následujícího roku pak v Římě Vespasianus s Titem společně oslavili vítězství velkolepým triumfem. Poté nechal Vespasianus v centru Říma postavit chrám Míru,

kde mohl vystavit kořist zabavenou Židům. Jeho dalším stavebním počinem byla gigantická budova amfiteátru (dnešní název Colosseum) pro padesát tisíc diváků, který financoval z kořisti dobytého Jeruzaléma.

Vespasianus věnoval velkou pozornost dvěma problémům: složení senátu a stavu provincií. Umožnil řadě vlivných osob z provinčních měst stát se členy senátu. *„Senát už se dále neskládal pouze ze zástupců předních římských rodů, nýbrž začal alespoň částečně reprezentovat celou říši... Vespasianus velice dobře chápal problémy provincií a pokusil se je povznést sociálně i hospodářsky.“* (Volný, 2001, str. 138).

V antických pramenech je Vespasianova vláda hodnocena vysoce pozitivně. Především pro obnovu míru a vydávání prostředků na prospěšné věci, jakými byly například stavby a opravy silnic. *„Třebaže byly zvýšeny daně, jejich vybírání probíhalo méně vrtkavě než za Nerona... Samotný Vespasianus byl přístupný, skromný, tvrdě pracující a ve své péči o senát pilný.“* (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, str. 390).

Dynastická pravidla pomohla po smrti Vespasiana zajistit nástupnictví jeho synovi Titovi, který byl na své postavení dobře připraven. Byl oblíbený a prověřený zkušenostmi. Zejména pro svou vůdčí úlohu při potlačování židovského povstání, funkcí prefekta pretoriánů a sedmiletému působení v úřadu konsula.

Titus pokračoval v politice svého otce, ale vládl příliš krátkou dobu (79 – 81 n. l.), než aby se mohl významněji zapsat do dějin. Avšak své organizační schopnosti prokázal při dvou tragédiích, které říši za jeho vlády postihly.

První přírodní katastrofou byla erupce Vesuvu r. 79 n. l. Spisovatel Plinius Mladší popsal tuto erupci ve svém slavném listě adresovaném Tacitovi. Během tří dnů sopka smazala z povrchu zemského tři důležitá města při pobřeží Neapolského zálivu: Pompeje, Herculaneum a Stabie, spolu s jejich obyvateli. V archeologických komplexech Herculanea a Pompejí dodnes probíhají archeologické práce, které jsou velmi cenným svědectvím římského životního stylu, architektury a umění, zejména císařské éry.

O rok později se druhou pohromou stal požár Říma, připomínající svými ničivými důsledky požár za císaře Nerona. Titus ihned zahájil jeho novou výstavbu a obětí obou tragédií věnoval finanční prostředky, aby redukoval jejich dopad. Po smrti Tita přešla moc plynule na Vespasianova mladšího syna Domitiana (81 – 96 n. l.). Domitianus proslul svou krutostí. Když byl roku 96 n. l. zavražděn, jeho smrt vzbudila všeobecnou neskrývanou radost. (Volný, 2001, s. 139)

Jeho nástupcem byl zvolen Marcus Cocceius Nerva, který vyřešil otázku následnictví, pro niž dosud nebyla vypracována strategie. Nerva se rozhodl adoptovat legáta Horní Germánie Marka Ulpia Traiana, kterého považoval pro jeho kvality za ideálního kandidáta na císaře. Tímto krokem vytvořil systém dynastie adoptivních císařů. Během vlády tří Nervových následníků, Traiana, Publia Aelia Hadriana a Antonia Pia, dospělo římské impérium k vrcholu svého vývoje.

„Říše dosáhla za Traiana své historicky největší rozlohy: Římané si dosud nikdy nepodmanili tak rozsáhlá území a tolik národů, a ani v budoucnu se jim to už nikdy nemělo podařit.“ (Volný, 2001, str. 140). Na rozdíl od dobyvatele Traiana však jeho nástupci, Hadrianus a Antonius Pius, od výbojné politiky upustili a redukovali svoje úsilí na obranu hranic (příkladně pověstný Hadrianův val v Anglii).

Za Hadriana se zdokonalila císařská administrativa. Hadrianus věnoval velkou pozornost i právní stránce složité správy říše. Sklonek Hadrianovy vlády je poznamenán jeho nešťastným rozhodnutím obnovit zpustošený Jeruzalém a vybudovat na jeho místě římskou kolonii se svatostánkem Iova Kapitolského. Realizace jeho plánu vyvolala židovské povstání vedené Šimeónem Bar Kochbou, které římská armáda potlačila. Následky byly pro Židy katastrofální. *„Většina obyvatel Judeje byla donucena opustit svou vlast a žít ve vyhnanství v různých zemích říše.“* (Burian, 1973, str. 198)

Poklid za vlády adoptivního Hadrianova syna Antonia Pia (138 – 161 n. l.) odráží jak úspěchy předchozího půlstoletí, tak jeho vlastní schopnosti. *„...Antoniova doba představovala vrchol říše jakožto organizovaného, vlídného, sebejistého způsobu vlády.“* (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, str. 425) Antoniova éra se často považuje za „zlatý věk“ impéria.

Období vlády Marca Aurelia (161 – 180 n. l.) a jeho syna Commoda (180 – 192 n. l.) přineslo v předešlém stabilizovaném vývoji římského impéria negativní obrat a první známky krize. Marcus Aurelius, dnes věhlasný pro své filozofické Hovory k sobě, se musel potýkat s nebezpečnými útoky vnějších nepřátel. Jeho spoluvladař Lucius Verus úspěšně bojoval ve východní části říše proti Parthům a na severu ohrožovaly říši germánské kmeny Markomanů a Kvádů, které se M. Aureliovi podařilo zatlačit zpět.

Výrazně se krize římské říše projevila až v období vlády dynastie severovců (193 – 235 n. l.) a tzv. vojenských císařů (235 – 284 n. l.). Za příčiny krize je pokládán úbytek otroků pracujících v zemědělství, nedostatečný počet pracovních sil, inflace, problémy

armády, vznikající lupičské organizace a také vzrůstající moc a výboje obyvatel žijících za hranicemi říše.

Kritický stav se podařilo dočasně překonat až císaři Gaiovi Aureliovi Valeriovi Diocletianovi (284 – 305 n. l.) prostřednictvím jeho reform a rozdělením říše na čtyři správní oblasti, z nichž každá měla svého vládce (tetrarchie). „*Diokletianus ustavil složitou byrokracii, zreorganizoval správu a finance, oživil oddanost vojska a jeho účinnost.*“ (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 473) Diokletianovy reformy vytvořily základ dalších nařízení a předpisů, přijímaných Constantinem a dalšími císaři. Diocletianova vláda se též vyznačuje posledním velkým pronásledováním křesťanů.

Diocletianův nástupce císař Constantin naopak využil křesťanského hnutí k ideologickému sepětí rozkládajícího se impéria. Výnosem z r. 313 n. l. (tzv. ediktem milánským) udělil křesťanům náboženskou svobodu. Z vojensky strategického hlediska určil za nové správní centrum říše Constantinopolis, stojící na starobylé řecké osadě Byzantion, místo Říma. Prohloubením Diocletianových reform zavedl ještě tužší a krutější režim s nikdy neochabujícím úředním dohledem.

Kvůli rozporům uvnitř církve, ohrožujícím jednotu státu, svolal r. 325 n. l. do Nikaie koncil představitelů církevních obcí, aby vypracovali všeobecně závazné vyznání křesťanské víry (níkajské vyznání). (Burian, 1973, s. 220)

Opravné snahy z přelomu 3. – 4. stol. však nezastavily postupný úpadek římské říše. Rokem 375 n. l. začalo období velkého stěhování národů vyvolané vpádem Hunů do Evropy. Tlak vyvíjený hunskými kmeny způsobil přemístění některých germánských kmenů (zejména Gótů) do severních oblastí římské říše, zatímco Balkánský poloostrov ohrožovali Vizigótové.

Nebezpečné situaci se snažil čelit poslední císař jednotného římského impéria Flavius Theodosius (379 – 395 n. l.). Theodosius zakázal všechny pohanské kultury a křesťanství se tak stalo jediným povoleným náboženstvím říše. Krom toho ještě zakázal pořádání olympijských her a nechal zapálit alexandrijskou knihovnu, jež za léta svého trvání nashromáždila všechno vědění antického světa. Germánské kmeny dále pokračovaly v stále intenzivnějších nájezdech na říši. (Volný, 2001, s. 182)

Po Theodosiově smrti r. 395 n. l. si římskou říši rozdělili jeho dva synové. Panovníkem západořímské říše se stal Honorius, východořímskou říši ovládl Arcadius. Vzhledem k jejich nízkému věku vládli s pomocí vojenských velitelů, mezi nimiž docházelo k četným konfliktům.

Obě říše trpěly pod stupňující se invazí tzv. barbarských kmenů. Východořímská říše dokázala svým obranným systémem lépe čelit nepřízni (fungoval obchod i doprava), avšak západní část říše podléhala stále více ofenzivě Germánů a Hunů, což ji uvrhlo do horší ekonomické situace. Vysoké daně, inflace, úplatná byrokracie, neefektivní císařské výnosy a mocenské zápasy o trůn krizi jen prohlubovaly.

Rozklad říše v 5. st. se projevil i v postupném zakládání barbarských království na území impéria, vizigótského v Hispánii, vandalského v Africe (také na Korsice, Sardinii, Sicílii) a burgundského na Rhóně. Poté byla už vláda římských císařů jen imaginární a sesazení posledního západořímského císaře Romula Augustula náčelníkem germánských žoldnéřů Odoakerem v r. 476 n. l. bylo pouze formálním završením rozkladného procesu.

V běžném životě většina obyvatel nezaznamenala žádnou výraznou změnu. „...poslední západní země se nyní stala jen jedním z řady germánských království.“ (Volný, 2001, s. 214)

Říše východořímská se vyvíjela rozdílně, z jejích základů vyrostlo středověké byzantské impérium.

2 ŠKOLSTVÍ A VZDĚLÁVÁNÍ STAROVĚKÉHO ŘÍMA

Řím nebyl ve svých počátcích ničím více, než pouhou skupinou zemědělských obcí, jejichž společnost byla tvořena rodovými svazky primitivních rolníků a pastevců. Tito lidé žili v neustálém ohrožení majetku i života ze strany okolních kmenů. (Volný, 2001, s. 8)

Proto Římané zpočátku neopustili myšlenku výchovy především jako výcviku v „mos maiorum“ a dovednostech nezbytných pro život zemědělce. (Štverák, Čadská, 2001, s. 16) „Mos maiorum“ byl pro Římany široký pojem zahrnující náboženskou úctu, pravidla a způsob chování a postoje, které respektovaly a uznávaly předešlé generace. (Barrow, 2001, s. 57)

Zprvu měla tedy římská výchova ráz čistě utilitaristický, vyznačovala se střízlivostí, racionalismem a důrazem na tělesnou zdatnost. (Kádner, 1909, s. 96)

Římané nikdy neoplývali takovou představivostí a bystrostí, jako Řekové, obdivující inteligenci, invenci a estetično. Naopak oceňovali vlastnosti jako spolehlivost, odpovědnost a povinnost. Termíny „pietas“ a „gravitas“ plně vystihují povahu římského smýšlení, výchovy a způsobu života. (Barrow, 2001, s. 58)

„Pietas“ nevyjadřuje jen zbožnost, ale zahrnuje v sobě i oddanost státu a rodině. „Gravitas“ je kombinací vážnosti, důstojnosti a odpovědnosti. (Tamtéž, s. 58) „Virtus“ přidává statečnost, čest a poctivost. (Svoboda et al., 1973, s. 675) Pojetí římské výchovy a vzdělávání vychází z tohoto pohledu na život.

Římané, mající vysoce vyvinutého vojenského a organizátorského ducha, smysl pro věci praktické a užité, se později s rozmachem státu orientovali na oblasti práva a řečnictví a s nimi související politickou či úřední činnost.

Přestože Římané původně odsuzovali řecký styl života a tendenci zaobírat se nepraktickými věcmi, od 3. stol. př. n. l. začínají přijímat řeckou kulturu pronikající do všech oblastí římské existence; dochází k syntéze výchovy římské s řeckou. V důsledku této změny někteří, starořímsky smýšlející jedinci, vyzývali k návratu k mravní normě „mos maiorum“, ovšem bez úspěchu. (Burian, 1973, s. 179)

Vznešeným cílem římských vzdělanců, v době pozdní republiky a raného císařství, bylo „... *pěstovat, podporovat a chránit sbratření a pospolitost celého pokolení lidského.*“ (Cicero, 1970, s. 83) Tedy ideál humanitas (lidskosti).

2.1 Výchova starořímská

Informace o starořímské výchově jsou sporé, vzhledem ke kusému dochování zpráv z této doby a jejich věrohodnosti. Je však nesporné, že na rozvoji římské kultury měla významný podíl kultura etruská. Římané se od Etrusků mnohému naučili a nechali se jimi inspirovat hned v několika oblastech. (Volný, 2001, s. 10)

Etruskové prokázali svou technickou zdatnost a inženýrské umění při řešení řady teoretických otázek týkajících se vyměřování a následnou realizací staveb, silnic a odvodňovacích kanálů. V tomto umění později vynikali i Římané. (Tamtéž, s. 10)

Významným mezníkem v 7. stol. n. l. bylo přijetí etruského písma (archaického typu) Římany, kteří si ho upravili dle svých potřeb a vznikla tak nejstarší latinská abeceda o jednadvaceti písmenech. (Adkins, Adkins, 2012, s. 224) Etruskům se znalosti písma dostalo od Řeků.

V archeologickém nalezišti, nedaleko města Marsiliana d'Albegna (Toskánsko), byla v jednom z etruských hrobů objevena tabulka ze slonové kosti se šestadvaceti písmeny etruské abecedy. Vzhledem k jejím malým rozměrům se nepředpokládá, že sloužila ke psaní. „... *badatelé se domnívají, že to byl vzorový abecedář sloužící někomu, kdo se zaučoval v písmu. Podle jiných mohla mít destička odlišné poslání: symbolizovala vzdělanost svého majitele, který se od ostatních lišil znalostí písma...*“ (Burian, 1966, s. 104)

Etruské ženy na rozdíl od Římanek požívaly úcty a volnosti. Bylo jim dovoleno účastnit se hostin a sportovního zápolení. (Volný, 2001, s. 10) Během období republiky se postavení Římanek uvolnilo. (Grant, 1999, s. 150) Podle různých archeologických nálezů lze dokonce soudit, že etruské ženy dovedly číst a psát.

Ve srovnání s Etrusky byla římská společnost silně patriarchální. Hlavou rodiny byl otec, který měl moc (*patria potestas*) nad životem a smrtí jejích jednotlivých členů, díky níž směl odkládat novorozence či ho zabít. (Adkins, Adkins, 2012, s. 372) Také „... *mohl novorozenému dítěti upřít právo na výchovu.*“ (Tamtéž, s. 374) A to zejména z důvodu rozdrobení rodinného majetku.

Zpočátku byla výchova pouze v kompetenci rodiny. Plinius, za doby císařské, vzpomíná na ideál starořímského otce v roli učitele a říká: „*Není lepšího učitele, než názorného příkladu.*“ (Pliny In: Barrow, 2001, s. 62) Otec učil děti, chlapce i dívky, praktickým dovednostem nezbytných pro život zemědělce. Pro potřebu obrany obce či vojenské profese, je vyučoval tělesným dovednostem spočívajících v umění ovládat

zbraň, jízdy na koni, zápasu a plavání. Matka zajišťovala elementární vzdělání obou pohlaví ve čtení, psaní a počtech. Vyprávěla dětem také pohádky a bajky, a cvičila je ve zpěvu náboženských písní. (Kádner, 1909, s. 98)

Všechny výchovné aktivity byly těsně spjaty s morální výchovou. Veškerá koncepce výchovy vycházela z morálních zásad „mos maiorum“ starých Římanů, jakými byly: loajalita k vlasti, rodině a předkům, statečnost, počestnost, zbožnost a odvážnost. (Barrow, 2001, s. 57)

Římští mladíci z vážených rodů doplňovali své praktické vzdělání návštěvou sněmů, senátu i soudu. Tímto způsobem se účelně připravovali na dráhu úředníka, politika nebo vojáka. Hlavní zásadou Římanů bylo učit se „... *ze života pro život*.“ (Kádner, 1909, s. 98)

2. 2 Výchova a vzdělávání v době římské republiky

V počátcích republiky byla výchova ještě především úkolem rodiny. (Štverák, Čadská, 2001, s. 16) Tacitus, žijící na přelomu 1. a 2. stol. n. l., se v Rozpravě o řečnících ohlíží zpět a oslavuje tyto „staré dobré časy“, kdy ještě matky samy vychovávaly své děti ve zbožnosti a zdrženlivosti, a usměrňovaly syny nejenom ve studiích, ale dohlížely i na jejich volný čas. (Tacitus, online, cit. 2013-01-05a)

Kromě domácí výuky začínaly děti navštěvovat první školy. Historik Livius, píšící v Augustově době, se zmiňuje o existenci škol ve velmi rané době republiky. (Livy, online, cit. 2013-01-07)

Do 3. stol. př. n. l. ale vývoj těchto společných škol (ludi litterarti) není důvěrněji znám. Nejspíše to byly školy soukromé. (Kádner, 1909, s. 99) Předpokládá se tu výuka základních vědomostí (elementa), tj. abeceda (litteratura), čtení, psaní a počty. (Svoboda et al., 1973, s. 684) A také zpěv hrdinských a posvátných písní. Obsahem učiva pravděpodobně byly i základy gramatiky a řečnictví. Dívkám se dostávalo analogického vzdělávání jako chlapcům, na rozdíl od athénskému systému výuky. (Kádner, 1909, s. 98)

Školy byly umístěny v soukromých domech, nebo se vyučovalo na veřejných prostranstvích, v předsíních bazilik a chrámů či zákoutích ulic. (Livy, online, cit. 2013-01-07)

Též se vyučovalo rozcestích (in trivis), odtud pravděpodobně pochází název středověkých škol triviálních. (Kádner, 1909, s. 99) Vybavení tříd bylo velmi strohé, žáci seděli na dřevěných stoličkách, učitel v křesle (cathedra). (Barrow, 2001, s. 74)

Psacím náčiním byly pravděpodobně nejprve listové destičky z kůry stromů (kniha – lat. liber znamená kůra stromu), na něž se psalo perem a inkoustem. (Adkins, Adkins, 2012, s. 228)

Další pomůckou byly voskované tabulky. Jednalo se o silné dřevěné desky pokryté vrstvou včelího vosku. Do vosku se ryla písmena kostěným nebo kovovým rydlem (stylem). Tupý konec rydla byl upraven do podoby stěrky, sloužící k vyhlazení vosku a odstranění chybného textu. (Tamtéž, s. 229)

Tabulky byly obvykle spojovány a svazovány řemínkem. „*Podle počtu destiček vznikala diptycha (dvě tabulky), triptycha (tři tabulky) ...polyptycha (čili caudex nebo codex...větší počet tabulek).*“ (Svoboda et al. 1973, s. 601)

V pozdějších dobách užívali žáci, po zvládnutí základů psaní, jako psacího materiálu trvanlivé papyrové svitky. (V 1. stol. n. l. poznali Římané pergamen, který od 4. stol. n. l. začal vytlačovat papyrus (Svoboda et al., 1973, 463)). Na papyrus se psalo inkoustem, vyrobeným ze směsi klovatiny a sazí, perem z rákosu. (Adkins, Adkins, 2012, s. 228 – 229)

K výuce počtů se používalo počítadlo (abacus). Jednalo se o tabulku ze dřeva, kamene či kovu s vodorovnými a svislými zářezy. Bylo tak možno počítat s desítkami, stovkami, tisícovkami, nebo dokonce se zlomky. (Svoboda et al., 1973, s. 31)

V souladu s římskou ideou výchovy jedinců v dobré a uvědomělé občany se po vydání zákonů dvanácti desek (leges duodecim tabularum) roku 450 př. n. l., kodifikující zvykové právo, žáci učili z paměti jejich obsahu a memorovali je. (Kádner, 1909, s. 98)

Přibližně od poloviny 3. stol. př. n. l. začal do Říma pozvolna pronikat duch řecké kultury. (Svoboda et al., 1973, s. 684) Bohatá aristokracie se ráda nechávala obklopovat vším řeckým; došlo k zjemnění římské kultury. (Tamtéž, s. 100) Nobilita dávala své děti vzdělávat řeckým otrokům či propuštěncům (paedagogům). (Burian, 1973, s. 168)

Od poloviny 2. stol. př. n. l. začali přicházet do Říma i řečtí učitelé. (Svoboda et al., 1973, s. 684) Proti těmto novým poměrům ostře vystupovat Cato Starší. Většina Římanů se však stávajícím podmínkám přizpůsobila, řeckou vzdělanost oceňovala.

Jedním z takových vášnivých obdivovatelů řeckých způsobů, jak ho vypočetl Plútarchos, byl Aemilius Paulus, vojevůdce a později konzul. Sám vychovával své děti po starořímském způsobu v „mos maiorum“ a zároveň jim k výuce najímal řecké gramatiky, filozofy a rétory, a také učitele na kreslení, umění lovu a atletiky. (Plutarch, online, cit. 2013-01-10a)

Řecký vliv se přirozeně projevil i ve škole. Vedle starých škol elementárních vznikaly, dle řeckého vzoru, nové typy škol. Římané převzali v podstatě beze změny helénistickou soustavu třístupňového školství: školy elementární (od 7 do 12 let), školy gramatické (od 12 do 16 let) a školy rétorské (od 16 let do 21 let). (Cipro, 2002, s. 99)

Typ školy elementární se rozšířil i do provincií – hlavně pak v období císařství, ostatně i jako vyšší typy škol – kde přispíval k romanizaci tamějších obyvatel. (Burian, 1973, s. 222)

Školy navštěvovaly děti nobility, doprovázené po řeckém způsobu paedagogy. (Barrow, 2001, s. 76) Děti chudých občanů končily své vzdělání školou elementární. Ve škole gramatické vyučovali učitelé (grammatici) latině a řečtině. (Adkins, Adkins, 2012, s. 231) Učitel počtů se nazýval geometra. Žáci četli a studovali řeckou literaturu. Přednášeli a rozebírali básně. Dále „...*pěstují disputace, ale hlavně učí se tu základům gramatiky a etymologie.*“ (Kádner, 1909, s. 101)

Pro nedostatek domácí latinské tvorby a její nevyhovující kvalitu se žáci zpočátku věnovali řecké literatuře, četli Homéra, Menandra, tragiky a další. (Tamtéž, s. 101) Od 1. st. př. n. l. rozebírali vlastní římskou poezii, například Vergilia. (Adkins, Adkins, 2012, s. 231)

Současně s gramatickými školami vznikaly školy rétorské (zpočátku řecké), jež byly třetím a nejvyšším stupněm vzdělání. Učitelé nejvyššího stupně, philosophi, rhetores, professores, učili filozofii, řečnictví a právům. Vyučovalo se ale také matematice, astronomii a hudbě. (Svoboda et al., 1973, s. 639)

Společenské postavení učitelů nebylo prozatím příliš vysoké. Římané řadili učitele do nižší společenské kategorie spolu se zemědělci a lékaři. Jen vynikající učitelé (a lékaři) ve službách rodin aristokracie požívali vážnosti. (Štverák, Čadská, 2001, s. 17)

Ještě za vlády adoptivních císařů satirik Juvenalis (Satire VII.) bezděčně popsal neutěšený stav učitelstva. Nabádá svého přítele – učitele k vděčnosti za tu „špinavou dřinu“. Lépe je učit, než být hokynářem či řemeslníkem. Nemá dbát ani mála peněz.

Také si učitel musí poradit s přemrštěnými požadavky rodičů a odpovídat žákům na každou otázku, jakkoli nevhodnou. (Juvenal, online, cit. 2013-01-15a)

Jestliže byli učitelé málo placeni a bylo s nimi špatně zacházeno, nikoho nepřekvapí, že byli k žákům tvrdí a používali k udržení kázně tělesných trestů. Horaciův učitel, Orbilius z Beneventa, byl dokonce znám pod přezdívkou „Bijec Orbilius“. (Barrow, 2001, s. 75)

Ovšem ne všichni učitelé byli tyrany, někteří se snažili zachovat kázeň bez použití tělesných trestů, a to vysvětlováním, pochvalami za školní výsledky, odměnami a také možností žáka předvést své znalosti na veřejnosti a před rodinou. (Tamtéž, s. 76)

Na základě zvýšené potřeby řečnického umění ve společnosti došlo k zakládání mnoha latinských škol. (Štverák, Čadská, 2001, s. 17) Na začátku 1. st. př. n. l. otevřel první rétorickou latinskou školu Lucius Plotius Gallus. (Štverák, 1991, s. 34)

Náplní studia rétoriky, kromě teorie řečnictví, bylo především v praktickém nacvičování řeči „declamatio“. Jednodušším druhem deklamace byla „suasoria“. Úkolem studenta při cvičení suasorií bylo využít znalosti konkrétního případu z historie či mytologie a vést na dané téma řeč podepřenou vlastními argumenty. (Smith, Wayete, Marindin, online, cit. 2013-01-20) V zásadě se toto cvičení neliší od dnešního typu angloamerických esejí.

Druhým typem „declamatio“ byly řeči „controversiae“. Učitel nejprve předeslal specifický soudní případ a žáci se museli, argumenty pro a proti, dobrat řešení. Takové cvičení vyžadovalo důmyslné uvažování jak učitele, tak i jeho studentů. (Barrow, 2001, s. 83)

Žákům se dostalo kladného hodnocení, pokud dospěli ke skutečné podstatě věci. Předpokladem úspěchu byla též kultivovaná řeč. Dovednosti, nabyté prostřednictvím deklamací, později umožňovaly studentům budovat politickou nebo soudní kariéru. (Tamtéž, s. 83)

V téže době, kromě škol elementárních, gramatických a rétorických, existovaly i samostatné školy právnické, filozofické a lékařské. (Svoboda et al., 1973, s. 684) Inspirací a zdrojem poznání škol lékařských se opět staly znalosti řeckých vzdělců a řeckých škol. (Adkins, Adkins, 2012, 387)

Lékařské školy byly zpočátku, stejně jako v Řecku, pod vlivem rozmanitých filozofických škol, z nichž vycházely po stránce metodologické, ale i ideologické. V 1. stol. př. n. l. vznikla v Římě téměř současně lékařská škola metodická, která

čerpala z názorů Asklépiada (myšlenkově se opíral o Démokrita a Epikúra), se školou pneumatickou, zaměřenou stoicky. (Svoboda et al., 1973, s. 335)

Pro šíření vzdělanosti měly velký význam knihovny. V Římě se uvádí jako první soukromá knihovna řecká bibliotéka konsula L. Aemilia Paulla z 2. stol. př. n. l. V posledním století republiky již nebyly soukromé knihovny řidkým jevem (př.: Varro, Cicero). (Tamtéž, s. 301) „V r. 39 př. n. l. byla zřízena po vzoru alexandrijské knihovny první veřejná knihovna v Římě.“ (Štverák, Čadská, 2001, s. 17)

V republikánské epoše Římané rozvinuli především praktické vědy – právo a řečnictví. (Cipro, 2002, s. 99) Řečnické umění se stalo hnací silou veřejného života a hlavní náplní vzdělání. (Grant, 1999, s. 151)

O utilitě v republikánském pojetí nauk a vzdělávání nepochybně vypovídá pasáž z Ciceronových Tuskulských hovorů. *„Největší úctě se u nich (myšleno Řeků) těšila geometrie, proto u nich nebyl nikdo váženější než matematikové. Naproti tomu my jsme tuto vědu omezili na praktické využití při vyměřování a počítání.“* (Cicero, 1976, s. 30)

2.2.1 Velké osobnosti období republikánského

Marcus Porcius Cato Starší (234 – 149 př. n. l.). Jako „homo novus“ dosáhl v Římě význačného postavení v armádě i politice. (Adkins, Adkins, 2012, s. 239)

„Od té doby, co za druhé punské války začalo docházet k živějším řecko-římským stykům, považoval Cato helénismus za zhoubný vliv, pronikající do všech oblastí římského života.“ (Grant, 1999, s. 149) Vždy vyžadoval důsledné dodržování starobylých tradic a nic ho nemohlo odradit od jeho přesvědčení v „mos maiorum“ římské společnosti. (Barrow, 2001, s. 69)

O jeho zveličeném odporu vypovídají Ciceronova slova: *„... hodovníci měli ve zvyku zpívat při hostině za doprovodu píšťaly o ctnostech slavných mužů, přesto však taková činnost nebyla vážená, jak o tom svědčí Catonova řeč, ve které vytýkal Markovi Nobiliorovi jako přestupek proti dobrým mravům, že přivedl do své provincie básníky.“* (Cicero, 1970, s. 29)

Svým negativním postojem vůči řecké kultuře se především snažil zabránit otrockému napodobování řeckých vzorů. (Svoboda et al., 1973, s. 133) Plútarchos ve svých Životopisech popisuje, jak Cato předstoupil před senát s žádostí o vyhoštění řeckých učitelů z Říma. (Plutarch, online, cit. 2013-02-10b)

Na čas se mu skutečně podařilo prosadit, aby řeční učitelé rétoriky a filozofie opustili město. Řeckou rétorikou byl znepokojen hlavně kvůli postupům, které mohly být použity k přesvědčování bez zjevného ohledu na morální hodnotu daného názoru. (Boatwright, Gargola, Talbert, 2012, s. 167) I přes jeho odpor se rétorika v Římě rozšířila a stala se významným činitelem v bojích o politické a hospodářské reformy státu.

Pro svého syna sepsal několik pojednání na různá témata. (Adkins, Adkins, 2012, s. 239) Ačkoli byl odpůrcem všeho řeckého, neváhal k tomuto účelu využít řecké prameny. (Svoboda et al. 1973, s. 113) Z této, svého druhu první, naučné encyklopedie se dochovaly jen skrovné pasáže.

Nedochovala se i jiná Catonova díla, mezi nimi také jeho spis Origenes (Počátky) o historii Říma. Jediným zachovaným spisem je dílo De agricultura (O zemědělství). Spis vytvořil na základě svých zemědělských zkušeností i ze svého studia řecké a kartaginské zemědělské literatury. (Tamtéž, s. 113)

Cato byl pro své řečnické umění současníky chválen. Ale již Quintilianus (1985, s. 93) nedoporučuje studovat jeho styl vyjadřování: „... *kteřý byl tenkrát bezpochyby výborný, ale je cizí naší době...*“

Autorem dalšího nedochovaného encyklopedického díla byl Marcus Terentius Varro Reatinus (116 – 27 př. n. l.). Jeden z nejvzdělanějších a nejpłodnějších římských učenců. (Adkins, Adkins, 2012, s. 256) Jeho spis Disciplinae (Vědní obory) obsahoval devět knih. V každé knize se Varro věnoval jiné látce (gramatika, logika, rétorika, geometrie, aritmetika, astronomie, hudba, lékařství, architektura). (Svoboda et al., 1976, s. 661) V době pozdní republiky se tyto nauky staly podstatou vyššího vzdělání příslušníků nobility.

V době císařské, po odstranění lékařství a architektury, vzniklo z ostatních sedmi věd septem artes liberales, které přejalo i školství středověku a novověku. (Štverák, Čadská, 2001, s. 18)

Z nepatrných fragmentů spisu vyplývá Varronova zaujatost proti přeplňování žáků poznatky. Byl zastáncem výchovného realismu, uplatňovaného prostřednictvím názornosti a příkladů. (Kádner, 1909, s. 104)

Mezi další Varronovy spisy, zachované jen ve zlomcích, patří De lingua Latina (O latinském jazyce), Antiquitates rerum humanarum et divinarum (Starožitnosti věcí lidských i božských) o náboženství, Imagines (Obrazy) o životech slavných Řeků

a Římanů, a dále množství děl charakteru filozoficko-historického, právního aj. (Adkins, Adkins, 2012, s. 256) V úplnosti se zachoval jen spis De Re Rustica (O zemědělství).

Varro, požívající obdiv pro jeho encyklopedické vědomosti a tvorbu, byl Caesarem pověřen organizací první veřejné knihovny v Římě. Tohoto úkolu se však zhostil Asinius Pollio, řečník a politik, teprve několik let po Caesarově smrti. (Svoboda et al., 1973, s. 661)

V období pozdní republiky také působil a tvořil svá díla jeden z nejvzdělanějších mužů starověku, Varronův současník a přítel, Marcus Tullius Cicero, narozen r. 106 př. n. l. V mládí se mu dostalo velmi dobrého a všestranného vzdělání v rétorice, filozofii a právnictví. (Adkins, Adkins, 2012, 239) V dospělém věku si pak toto vzdělání doplnil pobytem v Athénách a cestou po řeckých maloasijských městech. (Plútarchos, 1967, s. 268)

Ciceronova literární činnost byla mimořádně rozsáhlá a mnohostranná. Dochoval se vysoký počet řečí, mnoho pojednání o rétorice, filozofii a rozsáhlá korespondence. (Adkins, Adkins, 2012, s. 239)

Ve všech oblastech své literární činnosti se učil od Řeků. Ačkoli nebyl samostatným myslitelem, nebyl také pouhým kompilátorem a překladatelem. Jeho osobitý přínos je ve zpracování látky. Svým dílem dovršil řecko-římskou syntézu a zprostředkoval tak řeckou kulturu nejen římským vzdělancům své doby, ale i pozdějším věkům. (Cipro, 2002, s. 79)

Jak vysoce si cenil výtobytků epochy římské republiky, podává pasáž z jeho Officií: „... *mezi četné krásné obyčeje našich předků náleží i ten, že vždy bylo ve zvláštní úctě poznávání a výklad dokonalého řádu práva občanského. [...] A tomuto umění je blízká schopnost řečnická, ta je však ještě vlivnější a vzácnější. [...] Proto ji naši předkové mezi uměními pěstovanými v míru vyhradili první místo.*“ (Cicero, 1970, s. 115)

Ačkoli Cicero velmi velebil řecké řečnické umění, zároveň poukazoval na velké římské řečníky minulosti i jeho současnosti, aby vyzdvihl (tak trochu chvástavě) vysokou úroveň rétoriky římské a umístil Římany po bok řečníků řeckých. (Cicero, 1976, s. 30)

Ciceronova myšlenková syntéza řecko-římská se projevuje i v jeho pedagogických názorech, rozptýlených v celé jeho rozsáhlé tvorbě. Pro Cicerona je příznačné hledání rovnováhy. Příkladem může být jeho úvaha pedagogické povahy: „... *nepřinášejí plody všechny duše, jimž se dostalo péče. A na druhé straně, abych zůstal při stejném*

přirovnání, jako pole, třebas úrodné, bez obdělávání nemůže dát úrodu, tak jako ji nedá duše bez vzdělání; tak je jedno bez druhého slabé.“ (Cicero, 1976, s. 92)

Rovněž na principu rovnováhy je mu výchovným ideálem řečník všestranně vzdělaný a mravně dokonalý. Ze stejného principu doporučuje cvičit nejen “sílu ducha“, ale „... *je třeba cvičit i tělo, aby bylo schopné naslouchat rozumu...*“ (Cicero, 1970, s. 56) Stejně tak požaduje rovnováhu mezi teorií a praxí; pouhé vědomosti nevyváží cvik a praxi.

Ze současného hlediska andragogického, resp. gerontagogického lze posuzovat Ciceronův pohled na stáří vskutku moderním. V dialogu Cato Starší o stáří Cicero promlouvá skrze osobu Catona a hájí stáří proti výtkám, které proti němu bývají vznášeny. Cato oponuje argumentem, že i ve stáří si může člověk zachovat duševních sil, klíčové ale je udržet si zájem a horlivost.

Proč si Cicero vybral Catona za vzor stáří lze jen tušit, ovšem v „*Institutio oratoria*“ možno dokonce nalézt zmínku, kde Quintilianus uvádí Catona jako muže, který se v pokročilém věku naučil řecky.

Bezprostřední význam pro výchovu a pedagogiku má Ciceronův filozofický spis *De officiis* (O povinnostech), věnovaný synovi. *Officia*, ovlivněná zejména stoickou školou řeckou, napsal v posledním roce svého života, uprostřed boje za obnovu republikánské ústavy. (Adkins, Adkins, 2012, 240)

Všechny tři knihy *Officií* jsou prostoupeny množstvím eticko-pedagogických úvah. Předkládaná sentence ukazuje, jak pohotově a výstižně dokázal spojit mravoučnou myšlenku s pedagogickým názorem. „*Je to kupodivu, ale vždycky pozorujeme chyby spíš na jiných než na sobě samých. A proto učitel nejlíp opravuje žáky, když je napodobí, aby je tak upozornil na jejich chyby.*“ (Cicero, 1970, s. 82)

Za nejhlubší projev lidské přirozenosti pokládá Cicero pospolitost celého lidského pokolení. Nad všechny povinnosti staví povinnosti směřující k obecnému blahu, jejichž předpokladem je čestný život jednotlivce, zachováváním řádu a míry ve všech jeho slovech a činech.

„*Tedy jedna zásada musí být všem společná, že prospěch jednotlivců má být prospěchem celku. [...] A dále, jestliže naše přirozenost žádá, aby člověk pomáhal člověku, ať je to kdokoliv, jen právě proto, že je to člověk, musí být podle téže přirozenosti i prospěch všech lidí věcí společnou.*“ (Cicero, 1970, s. 134)

Český překlad *Officií* je opatřen předmluvou Jaroslava Ludvíkovského, který spatřuje hodnotu této řecko-latinské učebnice uměřené mravnosti v tom, že je naplněna vírou

v člověka, jeho rozum, v krásu čestného života a oslavou lidství (humanitas) všeobecně. (Tamtéž, s. 20)

Na obranu republikánské ústavy napsal Cicero čtrnáct bojových řečí proti Antoniovi, sám je nazval filipickými (tzv. filipiky). (Adkins, Adkins, 2012, s. 240) A proto po uzavření druhého triumvirátu byl Cicero na Antoniovo přání zařazen do proskripčních seznamů a r. 43 př. n. l. zavražděn. (Plútarchos, 1967, s. 302)

Od raného středověku do 19. století měla Ciceronova tvorba značný vliv na literaturu a myšlení, stala se vzorem pro stylistiku a řečnictví. „*Znovuobjevování Ciceronových rukopisů zahájil básník Francesco Petrarca (1304-1374) a Cicero se stal „duchovním otcem“ italského humanismu.*“ (Adkins, Adkins, 2012 s. 240)

2.3 Vzdělávání a školství období císařského

Období, kterým procházel Řím od republikánského zřízení k císařství, bylo érou politicko-hospodářských změn odrážejících se ve společnosti, společenském životě a jeho struktuře, a také přirozeně v oblasti vzdělávání a výchovy.

Již výrazně zhelénisované prostředí pozdní republiky předznamenalo směr, kterým se měla ubírat myšlenková orientaci vzdělavců nové doby. Historicky starší názory Ciceronovi a jiných filozofů, že jedinec musí být vždy posuzován z hlediska celku a tomuto celku musí podřizovat své zájmy, byl zaměněn za novou koncepci pohledu na člověka jako individua.

Zároveň však – vzhledem ke komplikujícím se životním podmínkám vyplývajících ze změny státního zřízení – lidé hledali útočiště ve stoické filozofii, která vyvázala jedince z úzké společnosti, a která z občana polis vytvořila občana světové říše – kosmopolitu (světoobčana). (Seneka, 1984, s. 13) (Ciceronova stanoviska také částečně vycházela ze stoy, ale poměry doby, v které tvořil, byly zcela odlišné.)

V 1. a pol. 2. stol. n. l. z příčiny římské expanze a mnohonárodnostní povahy říše, nabyla římská kultura kosmopolitního charakteru. Pod slupkou tohoto „zlatého věku“ však pokračoval rozklad tradičních římských hodnot a celé společnosti.

Přestože římská idea výchovy, jako názorného příkladu chování a odpovědnosti rodičů, zcela nikdy nevymizela, nebyly už tyto univerzální hodnoty „mos maiorum“ automaticky uplatňovány. (Barrow, 2001, s. 63)

Tacitus vykreslil tehdejší výchovu takto: „... v našich dnech svěřujeme malé dítě řecké otrokyni, jedné či dvěma...[...] Jejich historky a jejich předpojatost naplní křehkou dětskou mysl již od útlého věku. [...] Dokonce ani rodiče samotní nevychovávali své ratolesti ve virtus a ve skromnosti, jenom žertování a lehkovážné řeči, které vedou k nestoudnosti a k opovrhování sebe sama, tak jako ostatních.“ (Tacitus, online, cit. 2013-0215b)

V souladu s dobou je zřejmá Tacitova zaujatost proti otrokům. Avšak otázka rodinné výchovy nabývá aktuálnosti v současné společnosti, kdy se psychologové a pedagogové velmi často potýkají s důsledky nedostatečné péče rodinného zázemí.

Ve stejném duchu upozorňuje na problematiku výchovy Juvenalis. Klade si otázku, jak se mohou děti učit dobrým způsobům, když ani jejich otcové nedbají starořímských ctností. (Juvenal, online, cit. 2013-02-15b)

Nemůže být tedy překvapující, že tvorba Senecy, Quintiliana a dalších je prosycena požadavky na syntézu principů mravní výchovy a vzdělávání.

Impérium začalo přebírat kontrolu nad výchovou a vzděláváním. (Štverák Čadská, 2001, s. 18) Jednou z příčin mohl být právě úpadek mravů a nevalná starost aristokracie o potomky. Hlavní důvod však spočíval v udržení obrovské a různorodé říše. Postupně byly tedy školy, kromě škol elementárních, zestátněny a podřízeny státnímu dozoru.

Systém třístupňového školství zůstal v podstatě zachován. Úkolem škol elementárních bylo vychovávat široké vrstvy oddané císaři a impériu. Mohly je také navštěvovat děti chudých svobodných občanů. Místo učení se zákonům dvanácti desek bylo nově zavedeno memorování mravních ponaučení a četba Homéra. (Štverák, 1991, s. 35)

Vyšší školy (gramatické a rétorické) byly rozděleny na ústavy latinské a řecké. V této podobě zůstaly až do konce antiky. (Štverák, Čadská, 2001, s. 19) Cílem vzdělávání byla příprava státních úředníků pro potřeby císařského správního aparátu. (Burian, 1973, s. 208)

První rétorskou školu, vydržovanou ze státní pokladny, zřídil v Římě císař Vespasianus. Ve 2. st. n. l. založil v Římě císař Hadrianus první vysokou státní školu Athenaeum. (Svoboda et al., 1973, s. 685) Přednášela se zde rétorika, právo, literatura a filozofie. Později následoval vznik dalších vysokých škol ve významných centrech (Athény, Konstantinopol, aj.). Postupem doby se vyšší typy škol začaly objevovat i v západních provinciích (Gallie, Germanie, Hispanie).

Dále se rozvíjely a vznikaly nové odborné školy právnické, lékařské, ale i školy pro architekty a inženýry. Některé z těchto škol se staly místem pro vznik středověkých univerzit.

Po vzoru první veřejné knihovny císař Augustus založil další dvě. Následovaly knihovny zřízené císaři Tiberiem, Vespasianem a Traianem. V době vlády císaře Konstantina měl už Řím 28 veřejných knihoven. (Tamtéž, s. 301)

O nevalném postavení učitelů, ještě v době raného císařství, vypovídají některé pasáže Juvenalových satir. Avšak od dob vlády císaře Vespasiana dostávali učitelé vyšších státních škol plat a požívali četných výhod. Prostřednictvím těchto privilegií byli pevně připoutáni k císařskému správnímu systému. (Burian, 1973, s. 208)

Téměř po celou éru starověkého Říma bylo stěžejním bodem výchovy a vzdělávání řečnictví. Ale již od dob Augustova principátu úroveň řečnictví na školách pozvolna klesala. Umění „declamatio“ bylo postupně odtrženo od jeho původní utilitaristické podstaty. (Barrow, 2001, s. 83) Stalo se z něho pouze vyumělkované cvičení. (Burian, 1973, s. 209)

Jak se politická situace měnila a císaři byly stále více autokratičtí, advokáti a politikové měli málo příležitostí k vyjadřování vlastních názorů. Profesionální řečníci začali bránit nový způsob rétoriky jako formu uměleckého vyjádření. Tento obrat přinesl tendenci rétorů a jejich žáků zabývat se nereálnými a nepravděpodobnými tématy. (Barrow, 2001, s. 83)

V Satyrikonu se Petronius (arbiter elegantiae) otevřeně vyjadřuje k způsobům výuky rétoriky ve školách. *„Vidím to tak, že školy dělají z našich mladých mužů úplné hlupáky, protože nenabízejí nic, co by se týkalo skutečného života. Piráti stojící v poutech na poušti, tyrani příkazující synům useknout hlavy jejich otcům, věštkyně požadující krev tří panen a tak dále, nafouklé prázdné fráze, absurdní spojení sladkých slov...“* (Petronius, online, cit. 2013-02-20)

V konečném důsledku to vedlo k situaci, ve které byl kladen větší důraz na způsob prezentace než na obsahovou stránku věci. Studenti dosahovali úspěchů za líbivé a extravagantní projevy, na relevantnost argumentů nebyl brán zřetel. (Barrow, 2001, s. 81)

Tak jako rétorická cvičení přestala plnit svou původní praktickou úlohu, tak se i naukové vzdělávání začalo odklánět od své prvotní užitkové povahy.

Následující Senekův výrok výstižně obráží tuto skutečnost. *„Trpíme nestřídmostí v učenosti zrovna tak jako ve všem ostatním. Neučíme se pro život, ale pro školu.“* (Seneca, 1987, s. 228)

Současně tímto výrokem poukázal na způsoby chování nobility, která ráda dávala na odiv nejenom svůj přepych, ale honosila se i svou vzdělaností. Ovšem to bylo spíše jen zdání vzdělanosti, skutečná podstata výchovy a vzdělávání Římanů se v průběhu císařství pozvolna vytrácela. (Barrow, 2001, s. 85)

2.3.1 Humanistický odkaz L. A. Senecy

„Přeješ si vědět, jaké je mé mínění o svobodných uměních. K žádnému takovému nemám úctu ani je nepočítám mezi dobra, jestliže je zaměřeno k penězům. Placená umění jsou potud záslužná, slouží-li k přípravě naší mysli, nikoli k jejímu naplnění. Máme u nich prodlévat tak dlouho, pokud se náš duch nemůže zabývat něčím důležitějším. Jsou našimi počátečními základy, nikoli náplní našich činů. [...] ..jediné umění je vpravdě svobodné, které činí člověka svobodným: to je filozofie, studium moudrosti, vznešené, silné a velkodušné.“ (Seneca, 1987, s. 168 – 169)

Tak v osmaosmdesátém listě odpověděl Lucius Annaeus Seneca (4 př. n. l. – 65 n. l.) svému příteli Luciliovi na otázku, co si myslí o vzdělávání se ve svobodných uměních. Podle Senecy mělo být tedy vrcholem vzdělání studium stoické filozofie.

Téměř každý autor reaguje svou tvorbou na dění ve společnosti. Nejinak tomu bylo u Senecy. V poměrech raného císařství s rostoucí rozmařilostí a mravním úpadkem nobility, a také pod vlivem neomezené moci císaře, se Seneca ideově upnul ke stoickému učení, hlásajícímu mravní neochvějnost a nezvratnost osudu. (Vše se děje podle nutnosti, ale rozumně. (Adkins, Adkins, 2012, s. 388))

Celé Senecovo dílo je souhrnem stoických naučení, prokládaných pedagogickými názory a poučkami psychagogického charakteru. Seneca se zde staví do role rádce, učitele, utěšitele, čemuž odpovídá i dialogický charakter jeho posledních spisů *Naturales quaestiones* (Otázky přírodní filozofie) a *Epistulae morales ad Lucilium* (Listy Luciliovi). (Seneca, 1984, s. 18)

Dle Senecy, moudrost a duševní vyrovnanost nejsou člověku vrozeně dány, jsou jeho celoživotním cílem, který uskutečňuje prostřednictvím svého rozumového jednání a sebevýchovou směřující k sebezdokonalení. *„Stýkej se jen s těmi, kteří tě dokážou*

udělat lepším. Pouštěj k sobě ony, které dokážeš udělat lepšími. Vše to se děje vzájemně: lidé učíce jiné sami se učí.“ (Seneca, 1987, s. 18)

Tímto názorem též upozornil na existenci zpětnovazebného vzájemného působení vychovatele a vychovávaného, vzdělavatele a vzdělávaného, v moderní terminologii nazývaného pedagogickou (andragogickou) interakcí. (Palán, Langer, 2008, s. 112)

Pro Seneku je klíčovým momentem tohoto vztahu vychovatelova (pedagogova, andragogova) osobnost. Kromě předpokládaných odborných znalostí jedince, který takto působí (má možnost působit) na okolí, klade nadevšechno důraz na jeho morální vlastnosti, také na jeho shovívavost, rozvahu, mírnost a spravedlnost, tedy lidský přístup, který je dnes tak často opomíjen.

Zásada ohleduplného a citlivého přístupu je jedním z výrazných motivů jeho prací. Rovněž úvahu De Clementia (O mírnosti), věnovanou mladému císaři Neronovi (zřejmě tušil jeho pravou povahu), Seneca naplnil svými představami o nepostradatelných attributech ušlechtilého člověka – vychovatele. Následující úryvek z De Clementií jedinečným způsobem vystihuje Senecův inspirativní humanistický postoj k životu a lidem. *„Žádný živočich není svéhlavější, u žádného není třeba většího umění než ve styku člověka s člověkem; žádný nevyžaduje větší šetrnosti.*“ (Seneca, 1995, s. 207)

Protože se lidé ve středověku domnívali, že se Seneca stal křesťanem, s jeho spisy tak pracovali i křesťanští autoři. (Adkins, Adkins, 2012, s. 253)

2.3.2 Dílo „Institutio oratoria“ M. F. Quintiliana

Rodištěm Marca Fabia Quintiliana byla kolem r. 35 n. l. Calahorra ve Španělsku. Studoval v Římě u řečníka Domitia Afera; vyučoval ho též slavný grammaticus Remmius Palaemon. (Quintilian, online, cit. 2013-02-25a) R. 59 n. l. se vrátil do Hispánie, kde provozoval advokátskou činnost. R. 68 n. l. odešel zpět do Říma, kde pokračoval v advokátské praxi. Vyučoval tu také rétorice a r. 71 n. l. byl císařem Vespasianem jmenován prvním státem placeným učitelem rétoriky (eloquentiae professor). (Adkins, Adkins, 2012, 252) Budoucí císař Hadrian a věhlasný spisovatel a právník Plinius Mladší patřili mezi jeho žáky. (Cipro, 2002, s. 99)

R. 82 n. l. se oženil se sedmnáctiletou Římkou, nedlouho poté se jim narodili dva synové a žena zemřela. V dětském věku zemřeli i oba synové. (O smutném osudu píše i ve svém díle). (Quintilianus, 1985, s. 15)

Zřejmě se r. 88 n. l. uchýlil do soukromí, kde během dvou let, jak to napsal v dopise svému příteli Tryphonovi, sepsal dílo *Institutio oratoria* (Řečnické vzdělání). (Quintilian, online, cit. 2013-02-25b) R. 95 n. l. bylo jeho dílo *Institutio oratoria* publikováno. Téhož roku byl císařem Domitianem odměněn hodností konzula. Zemřel mezi lety 96 – 100 n. l. (Cipro, 2002, s. 99)

Od 5. stol. př. n. l. umění rétoriky hluboce ovlivňovalo duchovní a politický život římské společnosti. Jeden z největších řečníků římské republiky M. T. Cicero byl hlavní postavou, jež silně zapůsobila na M. F. Quintiliana. Jak uvedl Prof. Jiří Kraus v předmluvě ke *Quintilianovým Základům rétoriky*, M. F. Quintilianus byl první, kdo pochopil význam a hodnotu Ciceronovi latinské prózy z jazykového hlediska a zároveň ji dokázal zasadit do promyšleného systému výchovy ideálního řečníka a čestného člověka. (Quintilianus, 1985, s. 15)

Ve svém díle *Institutio oratoria* Quintilianus pečlivě rozvážil, sumarizoval a rozšířil všechno, k čemu antická rétorika za více než pětiset let svého trvání dospěla. (Tamtéž, s. 14)

Svůj spis zorganizoval na základě tradičního helénistického způsobu dělení rétoriky na tři části: o řečnickém umění, o řečnickové osobnosti a o řečnickém projevu. (Tamtéž, s. 14) Samotný spis je rozdělen na dvanáct knih (svazků). Knihy jsou členěny v kapitoly rozebírající jednotlivá témata.

Rétoriku Quintilianus uchopil především z hlediska školské výuky, která má směřovat prostřednictvím vytříbené a kultivované řeči k formování čestného člověka a aktivního občana státu. Quintilianus svůj záměr vysvětluje: *„Kladu si za cíl vzdělat dokonalého řečníka, jímž nemůže být nikdo jiný než čestný muž. Proto od něho vyžaduji nejen mimořádnou schopnost mluvit, ale i všechny duševní ctnosti.“* (Tamtéž, s. 23)

Vzhledem k pedagogickému odkazu prvních dvou knih, obsahujících hodnotné a obsažné úvahy o výchově, je v osobnosti Quintiliana spatřován nejvýznamnější pedagog a teoretik výchovy antického Říma. (Cipro, 2002, s. 99)

Pojednání o základech výchovy v rodině budoucího řečníka je obsahem knihy první. V první kapitole Quintilianus hovoří o významu výchovy v raném věku. V možnostech rozvoje dítěte vidí veliký potenciál. Dle Quintiliana je člověk od přírody nadán vrozenými schopnostmi a dovednostmi a je nutné tyto vlohy podporovat. Quintilianus (1985, s. 27) proto jasně říká: *„... v dětech září naděje na velmi mnoho věcí, a když*

tato naděje s přibýváním věku umírá, je jasné, že nechyběly přirozené schopnosti, ale péče.“

Dále si pro dítě přeje co nejvzdělanější rodiče. Pokračuje myšlenkou o nezbytnosti vhodného působení nejbližšího okolí (chův, vychovatelů, otroků) dítěte na jeho výchovu. Quintilianus svůj názor zdůvodňuje: *„Je přirozené, že se nejvíc držíme toho, co jsme do sebe nasáli v útlém věku, tak jako se uchová v nádobách chuť toho, čím je naplníš, když jsou nové, a jako nelze smýt z vlněných látek barvy, které změnily jejich přirozenou bělost. A pevněji ulpívá to, co je horší, neboť co je dobré, snadno se změní v horší; kdy však převrátíš vady v dobro?“* (Tamtéž, s. 27)

V dalších odstavcích první kapitoly více rozebírá své hledisko na brzkou výchovu. Spatřuje v rané výchově prospěch, ale zároveň radí děti nepřetěžovat a ke vzdělávání je vést cestou motivace.

Quintilianus píše: *„Je totiž třeba vystříhat se především toho, aby ten, kdo ještě nemůže milovat studia, nepojal k nim nenávist a nebál se hořkosti jednou zakoušené, i když už vyjde z nezralých let. Učení nechť je pro dítě hrou; ať je dotazováno, ať je chváleno, ať má radost, že něco vědělo, když někdy nemá chuť, ať je poučováno jiné dítě, tak aby mu závidělo, ať občas soupeří a častěji věří, že vyhrálo; ať je také povzbuzováno odměnami.“* (Tamtéž, s. 29)

Tímto Quintilianus také vyjádřil důraz na význam vytváření kladného vztahu žáků k učivu, čímž poukázal na jeden z faktorů dnešní didaktické zásady uvědomělosti.

Podle Quintiliana má ničím nezatížená dětská mysl schopnost vstřebávat nové a nové informace, přijímat množství poznatků a ty dobře uchovávat, ale jen za předpokladu stálého opakování. Zde zase Quintilianus poukázal na jeden z aspektů soudobé didaktické metody trvalosti.

Metodu názornosti lze pak vysledovat v jeho požadavku na názorné vyučování. Quintilianus hovoří: *„Nezavrhuj pak, aby se dalo dětem na hraní to, co bylo vynalezeno, aby je povzbudilo k učení, třeba písmenka vyřezaná ze slonové kosti nebo něco jiného, co lze vymyslet k větší radosti toho věku a co přináší dětem potěšení, jestliže to berou do ruky, jestliže se na to dívají, jestliže to pojmenovávají.“* (Tamtéž, str. 31)

V závěru první kapitoly, stejně tak jako v předmluvě, upozorňuje na význam utváření morálního kodexu dětí syntézou obsahu výuky s mravním ponaučením. *„...chtěl bych, aby i ony řádky, které budou předkládány jako předlohy k opisování, neobsahovaly*

myšlenky nudné, ale takové, které by vybízely k něčemu čestnému. Vzpomínka na ně provází člověka až do stáří a vtištěna do mladé duše pomůže i při formování mravů.“ (Tamtéž, s. 31)

V kapitole druhé podrobně komentuje přednosti školního vyučování a vyvrací názory svých imaginárních odpůrců upřednostňujících domácí výuku. Odpůrci zakládají své tvrzení na možnosti ohrožení mravů dítěte v kolektivu. Druhý důvod pro ně představuje možnost více a lépe se věnovat jedinému žákovi.

Quintilianus argumentuje první výtku: *„Vždyť i domácí učitel může být ničemný a styk se špatnými otroky není bezpečnější než s nepočetnými svobodnými osobami.*“ (Tamtéž, s. 33)

Je jednoznačně přesvědčen o výhodách kolektivní výuky před výukou domácí a pro své mínění má hned několik argumentů. Odpůrcům, zastávajícím druhé stanovisko, proto Quintilianus odpovídá: *„Především nic nebrání tomu, aby ten jeden, ať už je to kdokoli, byl blízko u žáka i ve veřejné škole. Ale i kdyby nebylo možno obě dvě věci spojit, dal bych přednost onomu jasu početné společnosti před temnotami a samotou. [...] A většina znalostí má takový ráz, že mohou být přednášeny všem studentům naráz.*“ (Tamtéž, s. 33)

Vzápětí přidává další důvody týkající se užitečnosti instituce školy spočívající v mimořádném významu socializace žáků, v dovednosti žít a komunikovat s ostatními lidmi, ve vytváření přátelských pout a školní soutěživosti jako zdravého a podnětného rozvoje myšlení. *„... ať už si od dětství zvyká nebát se lidí a neblednout životem v osamělosti jako v nějakém stínu. [...] Kde si má budoucí řečník přisvojit to, čemu se říká smysl pro společenství, když se bude stranit života ve společnosti, který je přirozený nejen pro lidi, ale i pro němé tvory?“* (Tamtéž, s. 34 – 35)

Závěr druhé kapitoly tvoří pasáž, kde Quintilianus vyjadřuje požadavek, aby rozsah a obsah učiva odpovídaly stupni duševního rozvoje žáka. Učivo se má dávkovat po malých částech. Není vhodné přetěžovat žáka neúměrným množstvím informací, které nedokáže, vzhledem k rychlosti tempa vyučování, vstřebat. Rovněž je třeba volit pozvolnou náročnost učiva tak, aby byl žák schopen novým poznatkům porozumět.

Quintilianus tím nepřímou vyjadřuje zásadu přiměřenosti: *„Nádoby s úzkým hrdlem odmítají přijmout tekutinu nalitou naráz ve velkém množství, avšak naplní se, jestliže tekutina vtéká pozvolna nebo po kapkách, a stejně je třeba přihlížet k tomu, kolik může*

pojmout duch chlapců, neboť poznatky převyšující jejich chápavost nevniknou do ducha málo otevřeného na to, aby je mohl přijmout.“ (Tamtéž, s. 36)

Toto trefné a originální přirovnání, v minulosti opakovaně citované, bylo časem přejímáno bez odkazu na autora a stalo se tak jakýmsi kolektivním vlastnictvím, loci communes. Takový příklad lze nalézt ve Velké didaktice Komenského, který tuto část parafrázoval, aniž by Quintiliana označil původcem. (Cipro, 2002, s. 103)

V kapitole třetí Quintilianus nabádá vyučující k pozorování vloh a vlastností dětí. Cílem tohoto pozorování je pak individuální přístup k jednotlivým žákům. Zároveň opět apeluje na propojení vykládané látky s mravním ponaučením. Quintilianus nabádá, že je vždy třeba myslet na Vergiliova slova o významu návyků v nízkém věku.

Některé z ctností jsou dle Quintiliana vrozené, ale výchova je musí rozvíjet, a to cvičením, navykáním a vhladem, přičemž vše se musí dít bez nátlaku, působením na žákovu vůli. Rovněž oddechu žáků tu přikládá významnou roli.

„Všem se však musí dopřát trochu odpočinku, nejen proto, že neexistuje tvor, který by mohl vydržet nepřetržitou námahu, a že i to, co nemá cit a duši, se uvolňuje střídavým klidem, aby mohlo zachovat svou sílu, ale i pro to, že se láska ke studiu opírá o vůli, která se nedá vynutit. Proto si chlapci, odpočinutí a osvěžení, přinášejí k učení víc sil a bystřejšího ducha, který se zpravidla vzpírá nátlaku.“ (Quintilianus, 1985, s. 37)

Tělesné tresty byly v římské škole jedním z výchovných principů, jak vést žáky ke kázni a k pracovitosti. Zajisté byl proto Quintilianův názor na tělesné tresty, jako výchovnou metodu, progresivní. Quintilianus v závěru třetí kapitoly říká: *„Vůbec si nepřeji, aby žáci byli tělesně trestáni... [...] ...místo aby byli chlapci donucováni dělat to, co je správné, jsou trestáni, protože to nedělali.“ (Tamtéž, s. 38)* (Již Cicero byl pro omezení tělesných trestů).

Kapitolu čtvrtou Quintilianus věnuje gramatice, kterou rozděluje na znalost správného mluvení a výklad básníků. Studium má začínat řečtinou, latina se probírá později.

Výuku si Quintilianus představoval co nejvšestrannější. Předpokladem pro tento ideál má být samozřejmě mnohostranně vzdělaný učitel. Výuka gramatiky se u Quintiliana neobejde bez znalosti múziky, filozofie, astronomie, řecké i latinské literatury a historie.

„Vyučování gramatiky nemůže být úplné bez hudby, protože ta nás musí poučit o metrech a rytmech, a kdyby učitel gramatiky neznal astronomii, nepochopil by básníky, kteří – když už bych nemluvil o ničem jiném – tolikrát užívají východu a západu souhvězdí při určování času. Není také myslitelné, že by neznal filozofii, ať

už kvůli velkému množství míst vyskytujících se takřka ve všech básních, která jsou vypůjčena z důvtipných přírodovědných pojednání...“ (Tamtéž, s. 39)

V jiných částech Institutio oratoria Quintilianus nabádá k doplnění výuky gramatiky a rétoriky o vědomosti aritmetické a geometrické. V menší míře se také opírá o gymnastiku a herectví, jako o přispívající činitele výuky rétoriky, též sloužící k všestrannému vzdělání. Podrobně rozepisuje správnou řečnickovu gestiku, mimiku, způsob dýchání a ovládání hlasu aj.

V kapitole páté a šesté Quintilianus pokračuje v pravidlech jazykového projevu. Kapitulu sedmou věnuje pravidlům psaní.

V kapitole osmé znovu otevírá téma nezbytnosti mravní výchovy. Podle Quintiliana (Tamtéž, s. 65) se má vyučovat „... nejen to, co je jasné a přesné, ale snad ještě víc to, co je čestné.“ Staví tedy mravní výchovu na roveň naukového vzdělávání, či ji dokonce upřednostňuje.

Též zde výrazně chválí zavedený systém četby. Oceňuje, že se začíná četbou děl Homéra a Vergilia, prostřednictvím nichž duch žáků „... získá ušlechtilost z velikosti námětů a naplní se tím nejlepším.“ (Tamtéž, s. 65)

V kapitole dvanácté je předmětem výkladu důležitost nejednotvárné výuky. Quintilianus doporučuje rozdělení a střídání činností, zavrhuje stereotyp. „Zvlášť když samo střídání osvěžuje mysl a dodává ji nové síly a naproti tomu je někdy příliš těžké vydržet u jedné práce... Ať jsme toho udělali sebevíc, přesto jsme jistým způsobem svěží k tomu, co právě začínáme. Na druhé straně kdo by neotupěl, kdyby měl celý den snášet jediného učitele, ať by šlo o kterýkoli obor? Změnou člověk okřeje...“ (Tamtéž, s. 77)

Druhou knihu Quintilianus věnuje vymezení podstaty a složek rétoriky. Svou představu ideálního učitele líčí v druhé kapitole. Dobrý učitel je čestný, k žákům se chová otcovsky. Má být vážný, ale ne nevládný. Lepší než trest je domluva. Má se málo hněvat, zároveň ale nedostatky žáků řešit. Na otázky má ochotně odpovídat, sám má klást dotazy těm žákům, kteří jsou bez otázek. Při opravování chyb nemá být příliš přísný, rozhodně ne urážlivý, protože by tím mohl odradit žáky od studia.

Nesmí také dovolit přehnanou chválu mezi samotnými žáky, protože žák by měl dbát především na učitelův úsudek. Ze zveličeného vychvalování za cokoliv – Quintilianus ho nazývá zdvořilostí – vzniká domýšlivost a pýcha. (Tamtéž, s. 82 – 83)

V devatenácté kapitole druhé knihy si Quintilianus klade otázku, jak souvisí nadání se vzděláním. Zdůrazňuje jejich vzájemnou podmíněnost. S přibývajícím věkem studenta,

řečníka se přiklání spíše na stranu vzdělání, zároveň však upozorňuje, že pouhé vzdělání bez talentu nestačí. „*Vzdělávání by totiž bylo úplně zbytečné, kdyby stačily přirozené vlohy.*“ (Tamtéž, s. 96)

Další knihy pojednávají o samotném řečnickém umění. V knize třetí až šesté se mluví o vyhledávání látky (shromažďování materiálu). Sedmá pojednává o uspořádání tématu (zpracování a třídění materiálu). Osmá až jedenáctá obsahuje poučení o stylizaci.

Osobnost řečníka je předmětem knihy dvanácté, jejíž závěr (kapitola desátá) tvoří pojednání o řečnickém projevu. V této desáté kapitole Quintilianus hovoří o principu spojení studia s cvičením a praxí. Výsledky se dostavují, jsou-li obě složky v souladu.

Pro Quintiliana – rétora byla ideálem jasná, čistá, krásná a přiměřená řeč. Proto opakovaně ve svém spise zdůrazňoval zlatý střed mezi obsahem a formou, morálkou a stylem řečnickova projevu. (Tamtéž, s. 15)

Quintilianus považoval vše, co se od tohoto středu odchyluje, za nesprávné. Na mysli měl především nový afektovaný styl, plný metafor, nedokončovaných vět atd., jehož představitelem byl i Seneca. (Seneca, 1984, s. 20) Zároveň ač měl výhrady k Senecovu stylu, uznával jeho tvorbu z hlediska mravního poučení.

Quintilianus chtěl prostřednictvím výchovy k umění přesvědčivého projevu společenské mravy napravovat. Seneka v podobnou nápravu nevěřil. (Quintilianus, 1985, s. 16)

Quintilianovo Institutio oratoria bylo rozšířeno ještě v osmém století, kdy z něho čerpal Alciun z Yorku. Poté byly známy jen jeho neúplné opisy. Kompletní dílo objevil znalec starých rukopisů P. Bracciolini až r. 1416 ve svatohavelském klášteře v St. Gallen. (Tamtéž, s. 8)

3 VÝZNAM A VLIV ŘÍMSKÉ KULTURY NA ROZVOJ EVROPSKÉ VZDĚLANOSTI

„Stará doba nám dala tolik učitelů, tolik příkladů, že se může zdát, že není větší štěstí než narodit se v naší době, protože k jejímu vzdělání přispěly všechny doby předcházející.“ (Quintilianus, 1985, s. 585)

Když Quintilianus psal tato slova, pravděpodobně nemohl tušit, jak stále platná a aktuální budou i po téměř dvou tisíciletích. Každá doba si vytvářela svoji edukační koncepci odpovídající poměrům ve společnosti a zároveň vycházející z jejich potřeb. (Jůva, 2007, s. 7) Rovněž ale čerpala z dědictví předcházejících generací a snažila se v sobě soustřeďovat to nejlepší, k čemu v minulosti dospěla.

Ani 21. století není výjimkou. Výchové modely a pedagogický odkaz velkých římských myslitelů, dodnes neztratily nic na své životnosti. S některými úpravami zůstal zachován systém třístupňového školství. Varronův cyklus devíti obecně vzdělávacích předmětů, z něhož Římané odvodili v době císařství soustavu sedmera svobodných umění, později propracoval Cassiodorus, a tak se tyto nauky udržely po celý středověk až do novověku. (Svoboda et al., 1973, s. 459) Díky Varronovi kořeny evropské vzdělanosti sahají do 1. st. př. n. l. (Štverák, Čadská, 2001, s. 18)

Římané zasluhují velké ocenění za zprostředkování řecké kultury evropským národům. Cicero uskutečnil chvályhodnou práci ve vytvoření latinské filozofické terminologie, která se z nemalé části používá dodnes. (Svoboda et al., 1973, s. 118)

Antický pojem přiměřenosti a zdravý smysl pro nalézání míry prostupují celou tvorbou velkých vzdělavců, Cicerona, Senecy, Quintiliana, odráží se potom v jejich pedagogických názorech zdůrazňujících zlatý střed mezi obsahem a formou jazykového vyjádření, spojení teorie s praxí, ideu všestranně vzdělaného člověka, vyváženost duševní i tělesnou, syntézu naukového vzdělávání a mravní výchovy, což jsou zásady a ideály, jichž se přidržují i novodobé teorie pedagogiky, z nichž ještě některé čekají na uvedení do praxe.

Například v současnosti není v silách instituce školy a pedagogů alespoň přiblížit se výchově starořímské normě „mos maiorum“, neboť primárně na výchovu jedince působí rodina (jak už na to upozorňovali starověcí myslitelé), která prochází krizí, jež je jen odrazem krize hodnot všeobecně. Tuto skutečnost lze vzdáleně – protože morální kodex za éry Říma zcela nikdy nevymizel – přirovnat k úpadku společnosti doby

císařské. Stejně tak není prozatím ve společnosti doceněna úloha učitele (zejména základních škol).

Zásluhu na uchování antické vzdělanosti měly ve středověku klášterní školy a některé kláštery, které pořizovaly a rozšiřovaly kopie římských spisů.

Avšak první velký návrat slavila antika v období renesance a humanismu. Autoři Cicero, Quintilianus aj. byli znovu objevováni, studováni a čtení nejen pro vybroušený styl latiny, teorii rétoriky, ale také pro poučné mravní a výchovné poselství jejich tvorby.

Po stránce pedagogické čerpali z odkazu římských myslitelů: Juan Vives, Erasmus Rotterdamský, Luther, Melancton, Jan Sturm a mnoho dalších. Samozřejmě také výrazná osobnost Jana Amose Komenského. Velmi si cenil Quintiliana, Cicerona aj., často vycházel a navazoval na jejich spisy. Prostřednictvím Komenského (a jeho pokračovatelů) tak Quintilianovy názory nepřímo ovlivnily nově se vytvářející pedagogiku české školy ve 30. letech 20. století – tzv. činnou školu. (Rosecká et al., 2007, s. 7)

Program Bílé knihy, v kapitole Základní vzdělávání, opět zdůrazňuje potřebu nahrazení stávajících paměťových forem vyučování formami činnostními. (Bílá kniha, online, cit. 2013-03-07) A protože je činnostní učení založeno na metodě objevování, Quintilianovo přesvědčení, „... aby (žáci) *sami nalézali a chápali, což je cílem vyučování...*“ (1985, s. 92), lze považovat za jeden z mnoha odkazů vyspělé antiky dnešní pedagogice.

Návrat humanistů k římskému řečnictví nebyl posledním zájmem o tuto problematiku v éře novověkých dějin. Přestože jsme dnes technicky zaměřeni, teorie rétoriky a komunikace, se stala nedílnou součástí studia pedagogických fakult, vysokých škol zaměřených na práci s lidskými zdroji, management. Umění argumentace, které se rozvíjelo především v době republiky, je cvičeno vypracováváním seminárních a zápočtových prací formou esejí angloamerického typu. Je přínosem vzhledem k rozvoji osobnosti, kritického a logického myšlení.

Jen málokdo se obejde ve svém povolání bez umění argumentace, logického myšlení, tvořivosti, schopnosti identifikovat a řešit problémy, konflikty, efektivně zvládat komunikaci a množstvím dalších kompetencí, které by nesporně měly být principy vlastní i andragogické profesi. V budoucnu bude rychle rozvíjející se společnost a s tím spjatá konkurenceschopnost firem, vycházející z inovací a potřeb trhu, považovat tyto schopnosti pro uplatnění se na trhu práce jako elementární.

Klíčovým momentem, v pedagogickém v smýšlení římských autorů, je požadavek na spojení výchovy a vzdělávání. Současníkům se mohou jevit některé z jejich názorů jako příliš moralizující, avšak základní hodnoty lidského života a morálních zásad, spravedlnost, čest, skromnost a víra v důstojnost lidského žití, by měly být i pro současné a budoucí generace pilířem v budování demokratické a morálně zdravé společnosti.

ZÁVĚR

Cílem bakalářské práce bylo představení koncepcí vzdělávání a výchovy jednotlivých období starověkého Říma, vlivu a významu římské kultury na pozdější rozvoj evropské vzdělanosti a pochopení pedagogických souvislostí vzhledem k dnešní době.

Autorka považovala za vhodné, pro uvedení do problematiky vzdělávání a výchovy Římanů, věnovat první kapitulu historickému pozadí starověkého Říma. Na základě zjištěných faktů autorka dospěla k závěru, že období počátku starověkého Říma bylo charakteristické silným vlivem Etrusků a Řeků na samotný vznik římské civilizace. Republikánské ambice Říma, prosazované válečnou silou, vedly ke zrodu obrovského impéria, kde paradoxně tradiční republikánské mechanismy již nemohly vyhovovat řízení tak obrovské říše a jako konsekvence těchto událostí vzniklo císařství. Proces rozmachu římské moci by nebyl tak úspěšný, kdyby Římané nedisponovali jim specifickými vlastnostmi – vytrvalostí, vůlí, organizátorským duchem, smyslem pro povinnost, úctou k autoritám, cílevědomostí a praktičností.

Tímto směrem se ubírala výchova a vzdělávání Římanů, popsaná v kapitole druhé. Starořímská výchova usilovala o mravní způsobilost a znalost praktických dovedností potřebných k životu. Výchova byla organizována v prostředí rodiny, otcem i matkou.

Zásadním odkazem a dědictvím doby republikánské byl vzestup práva a řečnictví, vycházejícího z řeckých vlivů. Římané převzali helénistickou soustavu třístupňového školství a v této době lze také pozorovat snahu o povýšení řečnictví nad ostatní umění. Základem výuky řečnického umění byla deklamace, která hrála klíčovou roli v politické a soudní kariéře studentů. M. T. Cicero svým dílem dovršil řecko-římskou syntézu a zprostředkoval tak řeckou kulturu nejen římským vzdělancům své doby, ale i pozdějším věkům.

Období římského císařství autorka popsala jako období kosmopolitního charakteru kultury, období přebírání státní kontroly nad školstvím, dobu úpadku hodnot „mos maiorum“ a pozvolného vytrácení skutečné užitkové podstaty výchovy a vzdělávání. Analýzou a zhodnocením díla L. A. Senecy, autorka dospěla k závěru, že humanistické dílo L. A. Senecy je proloženo pedagogickými názory a poučkami psychagogického charakteru. Kapitulu druhou uzavřela studie a analýza díla M. F. Quintiliana „Institutio Oratoria“.

Za odkaz antické doby pro evropskou vzdělanost lze považovat principy přiměřenosti a zdravého smyslu pro nalézání míry a požadavek na spojení mravní výchovy s naukovým vzděláním.

Předmětem dalšího bádání by mohla být hlubší komparace výuky rétoriky v období republiky a císařství, na základě dochovaných pramenů té doby.

Autorka extrahovala z tvorby antických autorů jejich pedagogický odkaz spolu s filozofickým hlediskem pohledu na společnost, a místo a úlohou člověka v ní. Pojmy jako ctnost, čest, mravnost, přátelství a pomoc druhým, by měly být oprášeny, opakovány a vštěpovány nynějším i budoucím generacím a snad by se i tyto univerzální, všelidské hodnoty mohly stát jakýmsi osvěžením dnešní, nepříliš pozitivní atmosféry ve společnosti a mezilidských vztazích.

SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ

Seznam použitých českých zdrojů

ADKINS, L. a R. L. ADKINS. *Antický Řím: encyklopedická příručka*. Praha: Slovart, 2012. ISBN 978-807391-579-7.

BOATWRIGHT, M. T., GARAGOLA, D. J. a R. J. A. TALBERT. *Dějiny římské říše: od nejranějších časů po Konstantina Velikého*. 1. vyd. Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3168-1.

BURIAN, J. *Cesty starověkých civilizací*. 1. vyd. Praha: Práce, 1973.

BURIAN, J. a B. MOUCHOVÁ. *Záhadní Etruskové*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1966.

CICERO, M., T. *Tuskulské hovory*. Cato starší o stáří. Laelius o přátelství. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1976.

CICERO, M., T. *O povinnostech: rozprava o třech knihách věnovaná synu Markovi*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1970.

CIPRO, M. *Galerie světových pedagogů: encyklopedie prameny výchovy. Od starověku k osvícenství*. Praha: M. Cipro, 2002. ISBN 80-238-7452-7.

GRANT, M. *Dějiny antického Říma*. 1. vyd. Praha: BB art, 1999. ISBN 80-7257-009-9.

JŮVA, V. a V. JŮVA. *Stručné dějiny pedagogiky*. 6. přeprac. vyd. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-151-5.

KÁDNER, O. *Dějiny pedagogiky I*. Praha: Dědictví Komenského, 1909.

PALÁN, Z. a T. LANGER. *Základy andragogiky*. 1. vyd. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2008. ISBN 978-80-86732-58-7.

PLÚTARCHOS. *Životopisy slavných Řeků a Římanů II*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1967.

QUNTILIANUS, M., F. *Základy rétoriky*. 1. vyd. Praha: Odeon. 1985.

ROSECKÁ, Z. et al. *Malá didaktika činnostního učení*. 3. vyd. Brno: Tvořivá škola, 2007. ISBN 80-903397-3-5.

SENECA, L., A. *Vychovatel a utěšitel*. 1. vyd. Olomouc: Votobia, 1995. ISBN 80-85619-42-3.

SENECA, L., A. *Výbor z listů Luciliovi*. 2. vyd. Praha: Svoboda, 1987.

SENECA, L., A. *Další listy Lucilioví*. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1984.

SVOBODA, L. et al. *Encyklopedie antiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1973. ISBN 401-22-875.

ŠTVERÁK, V. *Dějiny pedagogiky I*. 2. přeprac. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. ISBN 80-7066-351-0.

ŠTVERÁK, V. a M. ČADSKÁ. *Stručný průvodce dějinami pedagogiky: od starověku k osvícenství*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-7184-797-6.

VOLNÝ, Z. *Toulky minulostí světa III*. 1. vyd. Praha: Via Facti, 2001. ISBN 80-238-7462-4.

Seznam použitých zahraničních zdrojů

BARROW, R. *Greek and Roman education*. Reprinted 2001. London: Bristol Classical Press, 2001. ISBN 1-85399-511-8.

Seznam použitých internetových zdrojů

JUVENAL, D. I. Satire 7. *Tertullian: Learning and letters Unprofitable: Juvenal: Satire 7*. [online]. © 2008 [cit. 2013-01-15a]. Available from: http://www.tertullian.org/fathers/juvenal_satires_07.htm

JUVENAL, D. I. Satire 14. *Tertullian: Learning and letters Unprofitable: Juvenal: Satire 14*. [online]. © 2008 [cit. 2013-02-15b]. Available from: http://www.tertullian.org/fathers/juvenal_satires_14.htm

LIVIUS, T. The History of Rome, Book 3. *Perseus.tufts: Titus Livius: The History of Rome, Book 3: charter 44*. [online]. [cit. 2013-01-07]. Available from: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Liv.3.44&lang=original>

MŠMT. Bíla kniha. [online]. © 2006-2012 [cit. 2013-02-25]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/dokumenty/bila-kniha-narodni-program-rozvoje-vzdelavani-v-ceske-republice-formuje-vladni-strategii-v-oblasti-vzdelavani-strategie-odrazi-celospolecenske-zajmy-a-dava-konkretni-podnety-k-praci-skol>

PETRONIUS, A. Satyricon. London: William Heinemann, 1913. *Perseus.tufts: The satyricon of Titus Petronius Arbiter: Section 1*. [online]. [cit. 2013-02-20]. Available

from:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2007.01.0027%3Atext%3DSatyricon%3Asection%3D1>

PLUTARCH. The Life of Aemilius. *Penelope.uchicago: Bill Thayers Web Site: Plutarch: The Life of Aemilius*. [online]. © 29. 6. 2012 [cit. 2013-01-10a]. Available from: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Aemilius*.html

PLUTARCH. The Life of Cato Elder. *Penelope.uchicago: Bill Thayers Web Site: The Life of Plutarch* [online]. © 4. 5. 2012 [cit. 2013-02-11b]. Available from: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Lives/Cato_Major*.html

QUINTILIAN, M. F. Institutio Oratoria. *Penelope.uchicago: Bill Thayers Web Site: Quintilian: Institutio Oratoria*. [online]. © 17. 2. 2004 [cit. 2013-02-25a]. Available from: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/Introduction*.html

QUINTILIAN, M. F. Institutio Oratoria. *Penelope.uchicago: Bill Thayers Web Site: Quintilian: Institutio Oratoria*. [online]. © 13. 2. 2006 [cit. 2013—02-25b]. Available from: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Quintilian/Institutio_Oratoria/home.html

SMITH, W., WAYETE, W. a MARINDIN, G. E. *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities. LUDUS LITERARIUS, a school: Roman*. 3. ed. London: Murray, 1890. [online]. [cit. 2013-01-20]. Available from: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.04.0063:entry=ludus-litterarius-cn>

TACITUS, P. C. A Dialogue on Oratory. *Forumromanum: Corpus scriptorum latinorum: Publius Cornelius Tacitus: A Dialogue on Oratory* 28. [online]. [cit. 2013-01-05]. Available from: http://www.forumromanum.org/literature/tacitus/dialogus_e.html#28

TACITUS, P. C. A Dialogue on Oratory. *Forumromanum: Corpus scriptorum latinorum: Publius Cornelius Tacitus: A Dialogue on Oratory* 29. [online]. [cit. 2013-02-15b]. Available from: http://www.forumromanum.org/literature/tacitus/dialogus_e.html#29

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha A – Chrám Jova v Cumae	I
Příloha B – Žena píšící stylem na svitek 1. pol. 2. st. n. l.	II
Příloha C – Pohled do soukromé knihovny v době římského císařství.....	IV
Příloha D – Interiér domu v Herculaneu.....	V
Příloha E – Chrám bohyně Héry v Paestu.....	V

PŘÍLOHY

Příloha A – Chrám Jova v Cumae

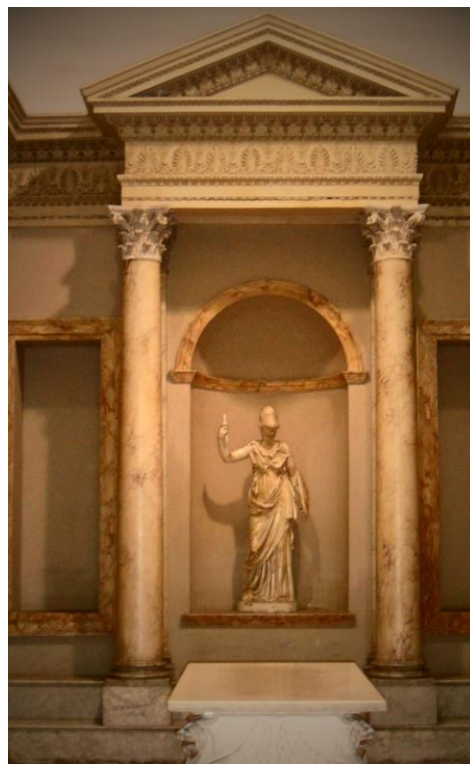
Zdroj: vlastní archiv autorky

Příloha B – Žena píšící stylem na svitek 1. pol. 2. st. n. l.

Zdroj: vlastní archiv autorky

Příloha C – Pohled do soukromé knihovny v době římského císařství

Zdroj: vlastní archiv autorky

Příloha D – Interiér domu v Herculaneu

Zdroj: vlastní archiv autorky

Příloha E – Chrám bohyně Héry v Paestu

Zdroj: vlastní archiv autorky

BIBLIOGRAFICKÉ ÚDAJE

Jméno autora: Hana Dolozimová

Obor: Vzdělávání dospělých

Forma studia: kombinované studium

Název práce: Školství, vzdělávání a velké osobnosti starověkého Říma

Rok: 2013

Počet stran textu bez příloh: 46

Celkový počet stran příloh: 5

Počet titulů českých použitých zdrojů: 21

Počet titulů zahraničních použitých zdrojů: 1

Počet internetových zdrojů: 12

Počet ostatních zdrojů: 0

Vedoucí práce: PhDr. Tereza Vacínová